

Kinga Zamelska-Monczak

## Średniowieczna i nowożytna ceramika naczyniowa z badań ratowniczych przeprowadzonych w Ujściu w 2008 roku

### Pottery vessels from medieval and early modern period found during rescue excavation at Ujście in 2008

**Abstract:** The article focuses on pottery vessels discovered during rescue excavation at Ujście, from layers of the former stronghold and city, dated to the period from the second half of the 10<sup>th</sup> century to the 16<sup>th</sup> century. The assemblage includes vessel fragments from early medieval period, partly formed as well as completely thrown on a potter's wheel, and from the late medieval and early modern periods. This highly varied assemblage shows insight into pottery used by inhabitants of Ujście over several hundred years. The article, being only a preliminary analysis, also provides the impetus for the more detailed research on the pottery in the area located in the central River Noteć.

**Keywords:** archaeology, Ujście, pottery, Early Middle Ages, Late Middle Ages, early modern pottery vessels

**Słowa kluczowe:** archeologia, Ujście, ceramika, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze, ceramika nowożytna

Ceramika naczyniowa, która jest przedmiotem niniejszych rozważań, pochodzi z badań ratowniczych przeprowadzonych w 2008 roku na Starym Rynku (stan. 5) oraz przy ulicy Rybackiej w Ujściu, pow. pilski<sup>1</sup>. Odsłonięto nawarstwienia wnętrza średniowiecznego grodu, datowane wstępnie od X do XVI wieku. Odkryte w tym miejscu poziomy zabudowy drewnianej można porównać z układem stratygraficznym zarejestrowanym w wykopie z lat 1961–1963 usytuowanym także przy Starym Rynku. Badania archeologiczne objęły wówczas swym zasięgiem część południowo-zachodnią stanowiska, w sąsiedztwie Starego Rynku i ulicy Pilskiej (Naumowiczówna 1963). W trakcie prac odkryto część umocnień i zabudowę wnętrza grodu, a chronologię tych reliktyw określono na okres od przełomu X/XI do przełomu XIV/XV stulecia (Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska 1995, 123). Wcześniej, w 1953 roku, nawarstwienia związane z osadnictwem wczesnośredniowiecznym zarejestrowano

---

<sup>1</sup> Badania ratownicze przeprowadził dr Jarosław Rola z Muzeum Okręgowego w Pile.

przy ulicy Rybackiej w północno-wschodniej części miasta (badania Edwarda Dąbrowskiego i Lecha Leciejewicza; Leciejewicz 1956). Zadokumentowano wtedy reliktury konstrukcji drewnianych nadbrzeża (pomost) i fragment osady, z zachowanymi czterema poziomami zabudowy i drogą moszczoną drewnem (Leciejewicz 1961). Natrafiono także na fragment konstrukcji kamienno-drewnianej, którą zinterpretowano wówczas jako element umocnień wczesnośrednio-wiecznego grodu, choć inne wyjaśnienie zakłada, iż była to część umocnienia brzegu lub mostu (Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska 1995, 123). W świetle ustaleń archeologicznych początki osadnictwa w tej części Ujścia można określić na przełom VIII/IX wieku, a czas funkcjonowania przystani na okres od X do przełomu XI/XII stulecia (Hensel, Hilczer-Kurnatowska, Łosińska 1995, 123).

Poddany analizie zbiór fragmentów naczyń pozyskanych w trakcie prac w 2008 roku liczył 6433 ułamki. Większa część materiału – 3537 fragmentów – pochodziła z sondażu, pozostałe 2896 fragmentów wydobyto z nawarstwień odsłoniętych w wykopie związanym z korytowaniem. Eksplorację nawarstwień w sondażach I–IV prowadzono metodą warstw mechanicznych. Z odsłoniętych tam licznych poziomów zabudowy drewnianej (wnętrze dawnego grodu) pobrano próby do badań dendrochronologicznych, które wraz z kontekstem stratygraficznym były podstawą wydzielenia kolejnych poziomów osadniczych oraz ustalenia ich chronologii (Rola, w tym tomie). Ustalone na tej podstawie ramy czasowe mieszczą się w przedziale od 2. połowy X do XVI wieku. Uzyskana w ten sposób chronologia względna kolejnych poziomów zabudowy umożliwiła precyzyjniejsze datowanie materiałów ceramicznych.

Zbiór ułamków ceramiki naczyniowej pozyskanej z wykopu oznaczonego jako 171–100 przy ul. Rybackiej (korytowanie) pochodzi z warstw częściowo przemieszanych, co utrudnia ich zestawienie z innymi jednostkami stratygraficznymi. Z tego powodu do badań szczegółowych wybrano materiał z sondażu, natomiast ceramika naczyniowa z wykopu 171–100 posłużyła przede wszystkim do ogólnych zestawień statystycznych (tylko nieduża próba została poddana analizie szczegółowej).

Pierwszy etap opracowania materiałów dotyczył rekonstrukcji form naczyń (sklejanie fragmentów i wydzielenie ułamków pochodzących z jednego naczynia). Zrekonstruowane w różnym stopniu części naczyń, a także pojedyncze wylewy czy dna były rejestrowane jako konkretne naczynia. Działania te zmierzały do tego, aby jednostką obliczeniową w opracowaniu materiałów były poszczególne egzemplarze, a nie pojedyncze fragmenty jednego garnka, liczone w efekcie jako kilka naczyń.

Makroskopową analizę ceramiki przeprowadzono według kwestionariusza wybranych cech. Jako kryterium wyboru fragmentów do szczegółowej analizy przyjęto stan zachowania naczynia i zasób danych, które można uzyskać z ich opisu.

Analizie poddano wylewy, dna oraz ułamki brzuśców, z których wynikały informacje dotyczące formy naczynia czy ornamentu.

Na podstawie chronologii kolejnych poziomów zabudowy i powiązanych z nimi warstw mechanicznych (ustalonej w oparciu o datowanie względne oraz relacje stratygraficzne) podczas analizy wydzielono trzy główne zbiory ceramiki: wczesnośredniowieczny, późnośredniowieczny oraz nowożytny.

Należy przy tym pamiętać, że były to badania ratownicze i eksploracja odbywała się warstwami mechanicznymi, a nie naturalnymi, co jest przeszkodą w wydzieleniu zwartych zespołów zabytków.

Po dokonaniu rekonstrukcji form zbiorów 1333 fragmentów przypisanych do 737 naczyń poddano analizie pod kątem charakterystycznych cech z zakresu technologii, morfologii i stylistyki wyrobów.

Największa pula naczyń (566) pochodziła z nawarstwień odsłoniętych w sondażach I–IV (tab. 1). Ceramika zalegająca w poziomach zabudowy datowanych od X do połowy XIII stulecia, czyli ceramika wczesnośredniowieczna, stanowiła najliczniejszą część materiału (tab. 2).

### **Ceramika wczesnośredniowieczna (używana w okresie od X – do połowy XIII wieku)**

Zbiór fragmentów naczyń pochodzących z poziomów datowanych na okres od X do połowy XIII wieku liczył w sumie 2877 ułamków. Do szczegółowej analizy wytypowano 490 naczyń, na które składało się w sumie 931 ułamków. Zaliczono tu ceramikę z poziomów wyróżnionych w sondażach I–IV oraz z wykopów korytowania o chronologii oznaczonej jako wczesnośredniowieczna (tab. 3).

Naczynia zaliczone do tej kategorii to wyroby wykonane na kole garncarskim techniką częściowego lub całkowitego obtaczania, wypalone w atmosferze utleniającej.

Stan zachowania naczyń był zróżnicowany – od niewielkich fragmentów wylewów czy den aż po formy, które udało się zrekonstruować w bardzo dużej części. Zważywszy na fakt, że badania archeologiczne miały charakter ratowniczy, a miejsca wykopalisk nie były podporządkowane rozwiązaniu konkretnego problemu badawczego i jednocześnie były ograniczone rozmiarami inwestycji, materiał spełniał podstawowe kryteria analiz formalno-typologicznych i statystycznych.

W wyselekcjonowanym do analizy szczegółowej zbiorze ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych rozpoznano 341 fragmentów partii przybrzeżnych (48%), 185 części brzuśców (26%) oraz 186 ułamków (26%) partii przydennych naczyń z zachowanymi dnami. Dominującą część tego zbioru (98,4%) stanowiły naczynia całkowicie obtaczane, pozostała zaś niewielką część (1,6%) – egzemplarze częściowo obtaczane na kole. Pojedyncze egzemplarze naczyń częściowo obtaczanych wystąpiły w najniższych poziomach – 7 i 8 – wykopu IV,

w poziomie 2 wykopów II i III oraz I (warstwy mechaniczne II oraz XI i XII) (tab. 4). Chronologia tych poziomów zabudowy ogranicza się do 2. połowy X i lat siedemdziesiątych XI wieku.

Spośród naczyń obtaczanych częściowo rozpoznano pojemniki typu *Menkendorf* oraz jeden (znaleziony w dolnej partii sondażu IV, bez bliższego kontekstu) fragment garnka typu Kędrzyno-Bardy, charakterystycznego dla starszych faz wczesnego średniowiecza na Pomorzu Zachodnim (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, 203–204). Z drugiego, wspomnianego naczynia zachowała się tylko część wylewu z górną partią brzuśca (ryc. 21:11). Wykonano je na kole garncarskim i silnie obtoczono w górnej partii, mocno formująco potraktowano zwłaszcza wylew. Ścianka grubości 7 mm była dobrze wyrównana. Zdobnictwo wykonano precyzyjnie, narzędziem wielodzielnym o ośmiu cienkich równych zębach. Na ornament składało się poziome pasmo wykonane grzebykiem pod wylewem oraz pojedyncze elementy poniżej, zachowane tylko częściowo, złożone z różnorodnych wątków. Niestety fragment ten był zbyt mały, aby odtworzyć cały układ dekoracji. Wśród naczyń częściowo obtaczanych rozpoznano cztery formy przetrwałe w niewielkich fragmentach wylewów i brzuśców (po dwa egzemplarze). Wykazywały one cechy wspólne z grupą naczyń typu *Menkendorf* (wydzieloną przez Ewalda Schuldta, 1956), rozpowszechnioną od Meklemburgii przez Pomorze i Wielkopolskę po Łużycę, zwłaszcza w VIII–XI wieku. Wszystkie były obtaczane w górnej strefie brzuśca, trzy do załomu, jeden tylko w części, poniżej wylewu (ryc. 7:8 i 21:1). Naczynia ozdobiono rozbudowanymi pasmami, składającymi się z dwóch lub trzech wątków wykonanych grzebykiem – linii falistej, poziomego pasma, ukośnych odcisków. W przypadku dwóch naczyń zachował się załom brzuśca – ostry, dwustożkowy, najbardziej charakterystyczny dla tego typu naczyń.

Grupę naczyń całkowicie obtaczanych zdominowały wyroby charakteryzujące się ściankami grubości 6–8 mm (64%). Frekwencje dwóch pozostałych grup – tzn. okazów o cieńszych (poniżej 6 mm) i o grubszych (powyżej 8 mm) ściankach – były do siebie zbliżone (odpowiednio 19 i 17 %).

Naczynia ceramiczne wyrabiano ze specjalnie przygotowanej masy garncarskiej – gliny z odpowiednim dodatkiem domieszki schudzającej. Obserwacja makroskopowa przełamów naczyń pozwoliła ustalić, że stosowano wyłącznie domieszkę mineralną, tłućców składający się z ostrokrawędzistych ziaren pochodzących z rozdrobnionych (przepalonych celowo?) skał granitowych oraz piasek. Domieszka składała się z ziaren o różnej granulacji – od bardzo drobnych (domieszka pylista), do 0,5 mm, aż po ziarna o średnicy 1–3 mm.

Na podstawie obserwacji makroskopowych przełamów ścianek naczyń oszacowano rodzaj i ilość dodawanej domieszki oraz wielkości jej ziaren (wyróżniono dziewięć rodzajów mas garncarskich). W produkcji naczyń całkowicie obtaczanych jako domieszkę do masy garncarskiej wykorzystywano tłuczeń (94%), rzadko piasek (6%). Najchętniej dodawano ziarna o granulacji drobnej 0,5–1,0 mm, zawierające pojedyncze większe (powyżej 1 mm) okruchy (72%). Sporadycznie używano bardzo drobnej domieszki o wielkości do 0,5 mm (ok. 6%).

Na powierzchni ok. 40% naczyń widoczne były połyskujące blaszki miki, które mogły mieć różną postać. Najczęściej (78% naczyń) występowały rzadko rozmieszczone w masie drobin, których obecność zdradzało przede wszystkim charakterystyczne błyszczenie powierzchni. Obecność w masie bardzo dużej ilości drobin miki zdarzała się rzadko (20% naczyń), a większych blaszek (1–3 mm) sporadycznie.

Powierzchnia prawie 86% naczyń całkowicie obtaczanych miała fakturę mniej lub bardziej szorstką. Jako gładką określono powierzchnię tylko 1% naczyń, a jako chropowatą 13%. Naczynia należące do omawianej kategorii były wypalane w atmosferze utleniającej, lecz nierównomiernie, w zmiennych warunkach. Efektem takiego wypału była różna barwa powierzchni naczyń i różnobarwny przełam ścianek. Dominowały naczynia o brunatnej barwie powierzchni (63%). Mniej licznie wystąpiły egzemplarze o barwie brunatnoczarnej (17%), a następnie jasnobrązowej (8%), beżowobrazowej (6%) i beżowej (4%). Odnotowano obecność pojedynczych naczyń o barwie niejednolicie szarej, brunatnoszarej czy ceglastej. Należy jednak zaznaczyć, że generalnie naczynia charakteryzowało jednolite ubarwienie na całej powierzchni, a tylko sporadycznie na powierzchni występował plamisty układ różnych barw. Występowały także przebarwienia związane z użytkowaniem naczyń – najczęściej okopcenia i zacieki po gotowaniu – oraz z zaleganiem przez długi czas w ziemi.

Przełamy ścianek cechowała wielobarwność, przy czym najczęściej występowały trzy barwy (56%), rzadziej dwie (17%). Tylko jedna czwarta wyrobów miała jednobarwne ścianki w przełomie. Widoczna w przełomie środkowa część ścianki miała najczęściej kolor szary, a strefy blisko powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej (grubości 1–2 mm) zabarwione były w atmosferze utleniającej. Efekt taki jest wynikiem wypalania naczyń w niestabilnych warunkach, przy nierównomiernym dopływie powietrza.

Części przydenne naczyń całkowicie obtaczanych nie były elementem specjalnie wyodrębnianym (98%). Tylko w dwóch przypadkach dno zostało nieznacznie podcięte. Połowa egzemplarzy była lekko wklęsła, ok. 32% uformowano płasko, a tylko 19% miało dna wyraźnie wklęsłe. Na dnach występowały dookolne płaskie pierścienie lub wałki (54%), którym niekiedy towarzyszyła dookolna bruzda. Średnica den wahała się w granicach 6–13 cm (68% mieściło się

w przedziale 9–11 cm). Nieco ponad połowę naczyń (51%) charakteryzowały dna o grubości 7–9 mm, mniejszą grubość (do 6 mm) miała ponad jedna trzecia naczyń (35%), a tylko nieliczne odznaczały się grubością den powyżej 9 mm (14%). Na więcej niż połowie (56%) stwierdzono obecność podsypki sypanej na tarczę koła podczas obtaczania naczyń. Powszechnie wykorzystywano w tym celu substancje mineralne, w tym przypadku drobno- lub średnioziarnisty tłuźceń (73%) lub piasek (21%).

Na dnach zarejestrowano ponadto liczne ślady procesu produkcji naczyń, które występowały zarówno na wewnętrznej, jak i zewnętrznej powierzchni naczyń i miały postać poziomych lub różnokierunkowych ciągów powstałych podczas wygładzania ścianki (dłonią, szmatką lub drewnianym narzędziem), dołków będących odciskami palców po formowaniu (i mocowaniu) dna na tarczy, pionowych pasm na zewnętrznej ścianie strefy przydennej (związanych ze ścinaniem nadmiaru masy garncarskiej przy formowaniu tej części naczyń) oraz śladów podważania dna (podczas zdejmowania wyrobu z tarczy koła lub po wysuszeniu, przed wypałem). Śladami najczęściej rejestrowanymi były poziome ciągi po wygładzaniu powierzchni części wewnętrznej (41% den) oraz odciski palców po wygniatańiu (26%). W przypadku den zwraca uwagę mniejsza niż na innych częściach naczyń dbałość o dokładne wykończenie i zamaskowanie śladów powstałych w trakcie wytwarzania, co prawdopodobnie związane jest z tym, że były tu mniej widoczne i trudniej dostępne dla ręki garncarza.

Pewne ślady produkcyjne obserwuje się także na wewnętrznych powierzchniach ścianek w górnej partii brzuśców. Są to widoczne pozostałości po zabiegu łączenia i sklejanja taśm, z których budowano formę, niezagładzone dokładnie, zachowane w postaci falistej lub przerywanej linii albo podłużnych dołków zwanych łezkami (Rzeźnik 1995, 45). Ślady takie zachowały się tylko w niewielkiej liczbie.

Na czterech dnach zarejestrowano odciski powierzchni o fakturze drewna (tarczy koła, deski?). W jednym przypadku na dnie znajdował się wypukły, niewielki guzek. Na innym, w centralnej części, stwierdzono odcisk kwadratowej blaszki z odciskami po czterech bolcach (ryc. 23:2). Na dwóch dnach zaobserwowano obecność przebitego na wylot otworu o nieregularnym zarysie, powstałego już po wypaleniu naczyń.

Na 23 dnach (prawie połowa wszystkich zachowanych egzemplarzy) znajdowały się znaki garncarskie. Dwa przetrwały w całości, a dziesięć w stanie umożliwiającym rekonstrukcję. Pozostałe były w znacznej mierze nieczytelne (za mały ułamek dna) i można było jedynie stwierdzić ich obecność. Kompletne i czytelne są trzy znaki: krzyż równoramienny o podwójnym zarysie ramion z okręgiem w miejscu krzyżowania (ryc. 25:2), mały krzyż równoramienny (ryc. 25:1) oraz krzyż zbliżony do maltańskiego (ramiona zakończone prosto; ryc. 12:4). Na innych dnach wystąpiły: swastyka z półokręgami na ramionach i okręgiem w miejscu przecięcia ramion (ryc. 24:3),



pojedyncza, wypukła linia (może szczelina w tarczy?; ryc. 20:4), mały krzyż równoramienny wpisany w okrąg (ryc. 2:1), podwójna strzałka skierowana w przeciwnych kierunkach (ryc. 18:7), prawdopodobnie krzyż wpisany w owal (ryc. 6:5), swastyka prawoskrętna, krzyż z ramionami zakończonym poprzeczkami (dwie równoległe linie). Pozostałe znaki trudno zinterpretować (ryc. 4:7 i 19:10).

Naczynia odznaczały się dużą rozpiętością średnicy wylewów (a zatem i pojemności): między 9 a 35 cm, przy czym wyraźnie przeważają wyroby o rozmiarach wylewów w przedziale 14–23 cm (aż 78% wszystkich okazów o ustalonych parametrach). Części brzegowe omawianych naczyń należały przede wszystkim do grupy wylewów o słabo rozwiniętym profilu (45% wszystkich określonych wylewów). Spora część (24%) charakteryzowała się profilowaniem partii zewnętrznej brzegu. Dominującym sposobem formowania krawędzi było proste ścięcie (57%); mniej licznie wystąpiły wylewy z krawędzią wklęsłą (23%) i zaokrągloną (16%).

W omawianym zbiorze ceramiki wczesnośredniowiecznej z Ujścia w kolejnych fazach chronologicznych zaobserwowano zmiany niektórych tylko cech związanych z procesem technologicznym. Począwszy od X wieku w zespołach przeważały naczynia o średniej grubości ścianki, a ich duży udział w ogólnej strukturze zaznaczał się aż do XV stulecia (później w Ujściu „przeżyła się” już tradycyjna ceramika wykonywana w technologii wczesnośredniowiecznej). Naczynia o średniogrubych ściankach licznie przeważały nad pojemnikami cienkościnnymi i grubościnnymi; ich frekwencja przez długi czas utrzymywała się na poziomie powyżej 50%. Tendencję do stopniowego zwiększania liczby naczyń o coraz cieńszych ściankach obserwuje się tu wprawdzie od XI wieku (w stuleciu XII i XIII ok. 17–18%), ale wyraźna, skokowa zmiana nastąpiła dopiero w XIII stuleciu, kiedy to ponad połowa tradycyjnych wyrobów całkowicie obtaczanych uzyskała cienkie ścianki. Tendencja do produkowania naczyń o coraz cieńszych ściankach jest charakterystyczna dla zespołów z młodszych faz wczesnego średniowiecza i wiąże się z możliwością coraz szybszego obtaczania wyrobów na kole. Z obserwacji zespołów z innych stanowisk wynika, że tendencja ta zaznaczała się dużo wcześniej, a wyraźniej od XII wieku. W Kruszewicy już w XI wieku przeważają naczynia cienkościenne; następny, skokowy wzrost ich liczby przypada na 2. połowę XII wieku (Dzieduszycki 1982, 101). W Poznaniu udział naczyń cienkoścennych w poziomie z 2. połowy XII i 1. połowy XIII wieku wynosił 34,1% (Łastowiecki 1977, 247).

W całym omawianym okresie dominują naczynia o zabarwieniu brunatnym i brunatnoczarnym (mniej liczne są beżowe). Do wieku XI prawie 70% pojemników stanowiły naczynia brunatne; w XII stuleciu ich liczba zmniejszyła się do 40%, przybyło natomiast wyrobów o jasnej barwie: beżowej i beżowobrazowawej.

W następnych fazach udział naczyń o ciemnym zabarwieniu powtórnie wzrasta. Należy podkreślić nieobecność – przez cały czas – wyrobów o barwie jasno- lub ciemnoszarej czy popielatej. Udział naczyń o takim zabarwieniu w zespołach ceramiki wczesnośredniowiecznej z młodszych faz zarejestrowano zarówno w Kruszwicy, w poziomach datowanych od połowy XI wieku, kiedy to dominują (Dzieduszycki 1982, 103), jak i w Santoku (Dymaczewska 1970, tab. 1–3). Warunki wypału naczyń też nie ulegały większym zmianom. Analizując przełamy ścianek naczyń, widać, że do XIII wieku zdecydowanie przeważają (57–64%) trójbarwne, w następnym wieku XIV udział egzemplarzy z przełamem jednobarwnym wzrasta do 50%.

Naczynia ceramiczne miały przede wszystkim szorstką fakturę powierzchni, a do XII wieku współwystępowały też – mniej jednak licznie – pojemniki o ściankach szorstkich. Od końca wieku XIII – wraz z upowszechnieniem się drobniejszej domieszki i coraz szybszego obtaczania na kole – występują tylko naczynia o powierzchni gładkiej i lekko szorstkiej.

Dna naczyń całkowicie obtaczanych właściwie do XIII wieku nie były szczególnie wyodrębniane w tektonice naczyń. Dopiero w fazie późnośredniowiecznej pojawiają się egzemplarze z lekko podciętą częścią przydenną. Sama forma den odkrytych w poziomach obejmujących okres od X do XIII wieku była bardzo zróżnicowana. Występowały dna płaskie oraz mniej lub bardziej wklęsłe. W XII wieku natomiast uwidoczniła się tendencja wzrostu liczby naczyń o dnach płaskich i wkrótce stały się one formą dominującą. W tym samym czasie zaznacza się dążność do formowania den bez dookólnego pierścienia w formie taśmy czy wałka – wzrasta liczba den bez tego elementu (w poziomach z XII i XIII wieku udziały den z pierścieniem i bez są zbliżone). Upowszechnianie się naczyń o płaskich dnach – cecha charakterystyczna dla zespołów naczyń w młodszych fazach wczesnego średniowiecza – jest efektem rezygnacji z używania nakładek na tarczę koła garncarskiego (przykładem może tu być ceramika wrocławska, Rzeźnik 1998, 123).

Jak wspomniano wcześniej, na dnach rejestrowano ślady podsypki, którą najczęściej był drobny tłuczeń i piasek. Jedyną zmianą, jaką zaobserwowano, było coraz częstsze używanie drobnego piasku zamiast tłucznia i stopniowe zmniejszanie ilości podsypki.

Zbiór wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej z Ujścia charakteryzuje się urozmaiconym zestawem form. Są tutaj garnki o łagodnej linii profilu bez wyodrębnionej szyjki (najliczniejsza grupa; jej udział w całości zbioru to 56%), garnki łagodnie profilowane z wydzieloną szyjką (32%) i z szyjką cylindryczną (3%), naczynia z zaznaczoną szyjką bez wydzielonej górnej części brzuśca (1%), garnki o dwustożkowatym załomie bez wyodrębnionej szyjki (3%) oraz misy (5%) (tab. 5).



## Garnki bez wyodrębnionej szyjki

Garnki bez wyodrębnionej szyjki stanowiły grupę dość zróżnicowaną pod względem proporcji (ryc. 1:1,6,7; 2:2,6–8; 4:2,4–6; 5:2,4; 7:2,5,6; 9:1–3; 10:1,2, 4–6,8; 12:1;13; 19:1,3,6,9; 20:2,5–9; 21:2; 22:1,2,6; 23:1,5,6; 24:1,2 i 25:3,4). Odpowiadają one typowi *Vipperow* w Meklemburgii (wg: Schuldt 1956) i rodzinie typów G (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, 212–213) na Pomorzu Zachodnim (tab. 5).

Niedostateczna liczba odpowiednio zachowanego materiału nie pozwoliła na szczegółową charakterystykę form. W poziomach datowanych na 2. połowę X i XI wiek występowały naczynia o niskim i (rzadziej) bardzo niskim stopniu wydętości brzuśca. Najwięcej garnków charakteryzowała wąskootworowość (49%), dwukrotnie rzadziej występowała zarówno szerokootworowość, jak i bardzo silne zawężenie otworu (po 24%). Wysoko umieszczony załom cechował 90% naczyń.

Najliczniejszą grupę w analizowanym okresie stanowiły garnki wąskootworowe, o bardzo słabym stopniu wydętości brzuśca i wysoko umieszczonym załomie. Z biegiem czasu umacniała się tendencja do budowania form o niskim współczynniku wydętości, wąsko- i bardzo wąskootworowych, z niżej umieszczonym załomem. W większości przypadków brzuśce naczyń bez wyodrębnionej szyjki były ukształtowane eliptycznie, łagodnie (ryc. 13:1 i 23:5,6); rzadziej miały wyraźniej podkreśloną linię barku, a w dwóch przypadkach uformowane były dwustożkowato, o łagodnie zaznaczonej linii załamania (ryc. 9 i 24:2). Takie naczynia (o dwustożkowato ukształtowanym brzuścu) wykazują wiele podobieństw do zespołów z ziemi chełmińskiej (Chudziak 1991, ryc. 35d i 43h). Obecne są także w materiale zarejestrowanym we wnętrzu grodu santockiego, w poziomie osadniczym VI (Dymaczewska 1970, ryc. 26). Form takich nie ma raczej na Pomorzu Zachodnim, choć można tam znaleźć pewne podobieństwa, np. w profilacji samych wylewów.

Części brzegowe naczyń bez wyodrębnionej szyjki cechowały się dużym zróżnicowaniem. Wśród wylewów znalezionych w poziomach datowanych na okres od X do XII wieku najczęściej występowały słabo profilowane (grupa I – 56–67%; ryc. 3:7; 4:2 i 24:2) lub z profilowaniem tylko zewnętrznej płaszczyzny brzegu (grupa II – 22–23%; ryc. 4:5; 9:5 i 22:6). Liczba wylewów o niskim stopniu profilacji zmniejszała się stopniowo w zespołach coraz młodszych, w miarę upowszechnienia się i zwiększania umiejętności wykorzystywania szybkich obrotów koła garncarskiego. Od XIII wieku dominowały już wylewy wyraźnie profilowane, reprezentujące grupy IV i III.

Najczęściej stosowanym sposobem formowania krawędzi właściwej wylewu było jej proste ścięcie. Frekwencja wylewów z takimi krawędziami w zespołach z X–XII wieku wahała się w granicach 55–89%. Młodsze zbiory cechowała dużo większa różnorodność.

Średnice brzegów mieściły się w przedziale 12–35 cm. Największymi średnicami odznaczały się pojedyncze garnki bez wyodrębnionej szyjki o bardzo dużych rozmiarach, pełniące zapewne funkcję naczyń zasobowych do przechowywania żywności lub innych towarów. Najpopularniejsze były naczynia małe i średniej wielkości, o średnicach wylewów do 22 cm, które zresztą wyraźnie zdominowały zespoły młodsze (od XIII wieku).

Podstawowym narzędziem używanym do zdobienia powierzchni garnków bez wyodrębnionej szyjki był rylce, który wykorzystywano przede wszystkim do wykonywania powierzchniowych żłobków (ryc. 5:4; 9:1; 13:1,2; 23:1,6 i 24:1). Do końca XI wieku większość naczyń miała ornament wykonany tylko rylcem (82%), na innych występowały motywy zrobione także narzędziem wielozębnym (18%). Od XII wieku w Ujściu stopniowo rezygnowano z używania takich narzędzi (grzebyków) do ozdabiania naczyń. Wykorzystywano za to różnego rodzaju narzędzia jednozębne do rycia, odciskania, nacinania (ryc. 1:1; 2:6,7 i 3:8). Najpopularniejszym układem stosowanym w ornamentyce były płaszczynowe żłobki dookolne wykonane rylcem (rzadko grzebykiem), wzbogacone dodatkowym pasmem ponad nimi (tzw. ornament fryzowy) lub między żłobkami (ryc. 9:2,4,5 i 13:1,2). Wyjątkiem są zespoły z poziomów o chronologii XI-wiecznej, kiedy to w zdobnictwie dominowało pokrywanie całego naczynia tylko żłobkami dookolnymi, bez dodatkowych pasm uzupełniających (ryc. 24:3,4). Najczęstszymi motywami wykorzystywanymi jako pasma uzupełniające ornament żłobków były: linia falista, ukośne nacięcia lub karby, leżkowate odciski (w kształcie ziarna zboża). Od XI wieku spotyka się także ornament plastyczny w formie płytkiej listwy lub niewielkiego wałeczka zdobionego odciskami (ryc. 1:2 i 2:4).

Proste układy ornamentu, ograniczające się głównie do dookolnych żłobków płaszczynowych, to również cecha charakterystyczna naczyń całkowicie obtaczanych z zespołów pochodzących z grodów w Międzyrzeczu i Santoku. Tendencja ta jest interpretowana jako efekt wyraźnych wpływów wielecko-pomorskich na wytwórczość ceramiczną. Wprawdzie w przypadku Santoka wpływy ze strefy północnej zaznaczały się od najstarszych faz funkcjonowania ośrodka, ale w Międzyrzeczu wyraźne zacieśnienie tych kontaktów nastąpiło w 2. połowie XI wieku (Zamelska-Monczak 2015, 286). W omawianym okresie wspomniane wielkopolskie ośrodki, Santok i Międzyrzecz, a także Ujście nie tylko pełniły istotną funkcję na szlakach komunikacyjnych, lecz także odgrywały ważną rolę militarną jako grody pograniczne o znaczeniu strategicznym.

### **Garnki z wyodrębnioną szyjką**

W zbiorze tradycyjnie wykonanej ceramiki wczesnośredniowiecznej z Ujścia garnki z wyodrębnioną szyjką stanowiły mniej liczną kategorię niż naczynia bez wydzielonej szyjki (ryc. 1:2; 3:1,3,4; 4:1,3,8; 5:1,3,5,6,8,10; 7:1; 8:4,5; 10:3;

22:5,7,9 i 25:1). Jest to odpowiednik meklemburskich pojemników typu *Teterow* (Schuldt 1956) i bliskiej im rodziny typów J z Pomorza Zachodniego (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, 212–213). W Ujściu udział takich naczyń w nawarstwieniach obejmujących 2. połowę X stulecia wynosił prawie 12%, a w XI wieku wzrósł do prawie 20%.

Analizę szczegółową przeprowadzono tylko na ułamkach naczyń pochodzących z poziomów datowanych na 2. połowę X i XI wiek, gdyż z młodszych pozyskano zbyt mało materiałów do badań wiarygodnych statystycznie. Naczynia te charakteryzował niski i (rzadziej) bardzo niski stopień wydętości brzuśca. Garnki wąskootworowe przeważały (60%) nad szerokootworowymi (23%) i egzemplarzami o bardzo silnie zawężonym otworze (17%). Wysoko umieszczonym załomem wyróżniało się 90% naczyń. Proporcje tych naczyń nie odbiegały od parametrów garnków bez wyodrębnionej szyjki.

Najpowszechniejszą formą naczynia z wyodrębnioną szyjką był garnek wąskootworowy, o bardzo słabym stopniu wydętości brzuśca i wysoko umieszczonym załomie. Niestety, brak odpowiedniej liczby fragmentów naczyń zachowanych w stopniu pozwalającym na rekonstrukcję formy i parametrów uniemożliwił prześledzenie zmian. Także sposób ukształtowania brzuśca udało się zaobserwować tylko wśród naczyń z poziomów datowanych na 2. połowę X i wiek XI. U prawie 68% naczyń brzusiec był łagodnie, eliptycznie profilowany, 29% egzemplarzy cechował ostro podkreślony bark przy eliptycznie uformowanym załomie, a tylko w jednym przypadku można stwierdzić, że załom miał kształt dwustożkowaty.

Szyjki tych naczyń były zróżnicowane pod względem kształtu. Przeważały naczynia z szyjkami ustawionymi pionowo, o wklęsłych ściankach (60%; ryc. 4:3; 5:5 i 6:1,3), ze słabo podkreślonym miejscem przejścia szyjki w brzusiec (53%). Mniej garnków (23%) charakteryzowało się ukośnie ustawionymi, prostymi szyjkami (ryc. 3:1,3; 22:5,7,9 i 25:1). Niektóre naczynia miały wyraźnie podkreślone miejsce połączenia szyjki z brzuścem (37%). Podobnie jak wśród naczyń bez wyodrębnionej szyjki także w tej grupie części brzegowe cechowały się dużym zróżnicowaniem. Wylewy naczyń z wyodrębnioną szyjką znalezione w poziomach datowanych na okres od 2. połowy X do XI wieku odznaczały się większym stopniem profilacji ścianek wylewów niż w przypadku naczyń bez wydzielonej szyjki. W zbliżonych proporcjach występowały brzegi słabo profilowane (grupa I – 31%), brzegi o profilowanej płaszczyźnie tylko zewnętrznej (grupa II – 23%) lub tylko wewnętrznej (grupa III – 36%). Najczęściej stosowanym sposobem formowania krawędzi właściwej wylewu było jej proste ścięcie. Udział takich brzegów w zespołach od końca X do XI wieku wyniósł średnio 58%. Naczynia te były zróżnicowane pod względem wielkości, o czym pośrednio mogą świadczyć średnice wylewów. Ich rozpiętość wśród naczyń z wyodrębnioną szyjką, w poziomach datowanych na X i XI wiek, mieściła się w przedziale 10–30 cm i obejmowała zarówno naczynia mniejsze,

kubki i garnuszki, jak i duże pojemniki w typie naczyń zasobowych. Przeważały naczynia średniej wielkości o średnicach wylewu 15–23 cm (64%).

Do ozdabiania powierzchni garnków z wyodrębnioną szyjką stosowano głównie rylce, którymi wykonywano powierzchniowe żłobki. Do końca XI wieku 91% naczyń miała ornament zrobiony tylko rylcem, a pozostałe motywami rylcem i narzędziem wielożębnym (9%). Najczęściej (50%) ornament miał układ fryzowy – dookolne płaszczyznowe żłobki i pasmo ponad nimi, najczęściej w formie różnorodnych odcisków ukośnych (71%) lub linii falistej. Rzadziej występowały jedynie dookolne żłobki płaszczyznowe (32%) lub żłobki z jednym dodatkowym pasmem wkomponowanym w pustą strefę między nimi (18%). Na żadnym egzemplarzu nie było ornamentu plastycznego. Najczęstszym motywem (36%) były żłobki dookolne wraz z pasmem ukośnych – przypominających ziarno – odcisków ponad nimi (ryc. 1:5 i 22:7,9).

Naczynia z wyodrębnioną szyjką stanowią jeden z podstawowych komponentów zespołów wczesnośredniowiecznych z ceramiką obtaczaną całkowicie (choć brak ich na przykład na ziemi chełmińskiej; Chudziak 1991, 97).

### **Garnki z cylindryczną szyjką**

Najmniej liczną kategorię naczyń stanowiły garnki z cylindryczną szyjką, bez wyróżnionego wylewu. W poziomach z 2. połowy X i z XI wieku rozpoznano 20 takich naczyń, a z poziomów datowanych na XII i 1. połowę XIII wieku – dwa egzemplarze. Zaledwie sześć tego typu naczyń udało się zrekonstruować, gdyż wraz z szyjką zachowała się górna część brzuśca.

Na tle innych naczyń całkowicie obtaczanych nie wyróżniały się od strony technicznej. Produkowano je z gliny z domieszką drobnego tłucznia lub tłucznia i piasku, powierzchnia była lekko szorstka, a ścianki miały grubość 5–8 mm. Uwagę zwraca przeważający (ok. 61%) udział egzemplarzy o jedno- i dwubarwnym przełamie ścianki. Być może w przypadku tych naczyń, najprawdopodobniej służących do serwowania jedzenia, przykładano dużo większą wagę do warunków wypału. Naczynia z charakterystyczną cylindryczną szyjką są formą rzadziej występującą w zespołach niż typowe garnki; wyróżniają się też dobrą jakością i urozmaiconym zdobnictwem.

W zbiorze naczyń z cylindryczną szyjką mieszczą się okazy o szyjce prostej ustawionej pionowo (ryc. 2:5; 8:1; 9:3 i 23:3,4), lekko zbieżnie (ryc. 1:4), a w jednym przypadku nieznacznie rozbieżnie (ryc. 2:7). Zachowane egzemplarze należały do naczyń o słabej wydętości brzuśca, wąskootworowych, z wysoko umieszczonym załomem. Przejęcie szyjki w brzusiec było silnie akcentowane, niekiedy dodatkowo podkreślone plastycznym żeberkiem lub pasmem plastycznych, głębokich odcisków (ryc. 8:1). Wylewy miały nieprofilowane płaszczyzny, krawędzie właściwie proste lub wklęsłe. Naczynia z cylindryczną szyjką reprezentowały pojemniki nieduże o średnicach wylewu 11–20 cm.

Stopień zachowania uniemożliwił przeprowadzenie rekonstrukcji całych form i układów ornamentu, gdyż zachowały się jedynie szyjki naczyń lub szyjki z partią przejścia w brzusiec. Ozdabiano nie tylko brzusiec naczyń, ale często także szyjki. Nanoszono linie faliste, wykonane grzebykiem, pojedyncze lub podwójne. Podobnie zdobione naczynia z cylindryczną szyjką występowały w wielu zespołach, np. w Poznaniu na Ostrowie Tumskim (Malinowska 1961, ryc. 39–6), Gnieźnie (Kostrzewski 1939, tabl. LXXX:2 i LXXXVI:1) czy Kruszwicy (Dzieduszycki 1982, tabl. XXX:4; XXXIII:3,4). Znane są także z zespołów młodszych (np. ze Szczecina; Dworaczyk, Kowalska, Rulewicz 2003, ryc. 86:4). We wnętrzu grodu santockiego naczynia z cylindryczną szyjką (określone jako typ XX) występowały w poziomach osadniczych VI i VII, datowanych od 2. połowy X do XII wieku (Dymaczewska 1970, ryc. 26).

W porównaniu z innymi formami naczyń z cylindryczną szyjką cechował bardziej rozbudowany i regularny ornament. Szczególną uwagę zwracały głęboko ryte żłobki u nasady szyjki stwarzające wrażenie plastycznych listew (ryc. 8:1). Nakładano na nie dodatkowy ornament w postaci ukośnych odcisków. Oprócz tego na powierzchni wykonywano ryte żłobki dookólne, ukośne odciski grzebyka lub rylca. W przypadku naczyń z Ujścia zaobserwowano obecność kilku plastycznych wałków albo jednej wysokiej listwy, ewentualnie wypukłego pasma z ukośnymi, głębokimi odciskami u nasady szyjki. Najwięcej egzemplarzy ozdobiono pasmem ukośnych karbów umieszczonym na przejściu szyjki w brzusiec. Podobny sposób ornamentowania był popularny wśród naczyń całkowicie obtaczanych, również tych z cylindryczną szyjką (por. Poznań-Ostrów Tumski, Hensel, Niesiołowska, Żak 1959, tabl. IV:11, 11; Szczecin, Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, ryc. 37:4; Wrocław, Rzeźnik 1995, ryc. 53g).

Naczynia z cylindryczną szyjką stanowią w młodszych fazach wczesnego średniowiecza powszechnie spotykany komponent zespołów ceramiki i są formami o zasięgu interregionalnym. To pojemniki spotykane głównie w zespołach datowanych na XI i XII wiek. Ich odpowiednikiem na Pomorzu Zachodnim jest rodzina typów K (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, 217–218), w Kruszwicy – grupa IX (Dzieduszycki 1982, tab. X, grupa IX), w Santoku – typ XX (Dymaczewska 1970, ryc. 26), a we Wrocławiu-Ostrowie Tumskim – rodzina typów B (Rzeźnik 1995, 81–82).

## Naczynie zasobowe

Wśród naczyń znalezionych w poziomach datowanych w Ujściu na wiek XI rozpoznano także fragment charakterystycznego dużego pojemnika zasobowego. Fragment nie był na tyle duży, aby móc zrekonstruować całą formę i układ ornamentu. Naczynie zostało zaopatrzone w listwę plastyczną (zachowała się jedna, w dolnej partii brzuśca) utworzoną z wałka doklejonego do ścianki (ryc. 8:3). Grubość ścianki w dolnej części brzuśca wynosiła 13 mm. Wymienione cechy

wskazują, że z pewną dozą prawdopodobieństwa można zaklasyfikować to naczynie do wyróżnionej na Pomorzu Zachodnim rodziny typów H (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński 1983, 215; ryc. 187; 100:22; 107:6 i 111:9; Dworaczyk, Kowalska, Rulewicz 2003, ryc. 37:2 i 40:1) (w Meklemburgii grupa Weisdin wg E. Schulda). Formy te są też szeroko rozpowszechnione na sąsiednich obszarach, w zespołach z młodszych okresów wczesnego średniowiecza, m.in. w Wielkopolsce. Inne fragmenty naczyń – również należącego do typu Weisdin, lecz zachowanego w dużo większej części – zostały znalezione w wykopie sondazowym (korytowanie, wykop 140–135). Naczynie miało średnicę wylewu 31 cm, było ozdobione charakterystycznym ornamentem strefowym – plastyczną listwą o przekroju trójkątnym w dolnej partii brzuśca, z ozdobnymi odciskami na krawędzi oraz licznymi pasmami wykonanymi narzędziem wielodzielnym w formie ukośnych odcisków ułożonych w jodełkę i linii falistej, a w partii przydennej dookólnymi żłobkami naniesionymi rylcem (ryc. 24:5). Pod względem stylistycznym naczynie to nawiązuje do najstarszego horyzontu ceramiki całkowicie obtaczanej, strefowo zdobionej, z obszaru południowej Wielkopolski i północnej części Dolnego Śląska.

W rejon Kujaw ceramika proveniencji północnej (zasobowe naczynia typu *Weisdin*) napływa od połowy XI wieku, zanika zaś ostatecznie po połowie następnego stulecia (Dzieduszycki 1991/1992, 54). Może być ona wskaźnikiem zacieśnienia związków z terytorium zachodniopomorskim. Zjawisko to obserwujemy zarówno w zakresie form naczyń charakterystycznych dla tego regionu, jak i ornamentyki. W zespołach z 2. połowy XI wieku z Santoka i Międzyrzecza oprócz naczyń typu *Vipperow* czy *Teterow* znajdują się także naczynia typów szczególnie charakterystycznych dla Meklemburgii i Pomorza, jak choćby typ *Kowall* czy *Weisdin*. Jak wspomniano wyżej, obecność wpływów północnych przejawia się także w zdobnictwie – dominują proste układy płaszczyznowych żłobków dookólnych, czasami tylko wzbogacone pasmem ponad nimi. Zjawisko to mogło wynikać z sytuacji politycznej w regionie we wspomnianym okresie i być efektem zintensyfikowanych kontaktów ze strefą pomorską.

## **Ceramika późnośredniowieczna (używana w okresie od połowy XIII do końca XV wieku)**

Podczas eksploracji nawarstwień w wykopach inwestycyjnych wydzielono poziomy/warstwy, które można łączyć z późnośredniowiecznym okresem w dziejach Ujścia. Ze względu na ratowniczy charakter prac oraz widoczne naruszenia warstw spowodowane młodszymi inwestycjami do szczegółowej analizy ceramiki późnośredniowiecznej wytypowano materiał pochodzący głównie z sondażu IV (tab. 6). Pozostały zbiór uwzględniono jedynie w zestawieniach statystycznych.



Materiał źródłowy z wykopu IV pochodził z warstw zaliczonych do poziomów 3–5 o metryce późnośredniowiecznej, obejmujących okres od 2. połowy XIII do końca XV wieku.

Zbiór fragmentów naczyń był zróżnicowany, a najbardziej widoczną zmianą w strukturze zbiorów jest pojawienie się i obecność nowej kategorii wyrobów – naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej (tab. 7).

Uwagę zwraca także obecność licznych wyrobów tzw. tradycyjnych, prezentujących nurt wczesnośredniowiecznej wytwórczości ceramicznej.

### **Naczynia tzw. tradycyjne**

Ceramika ta pod względem technologii i stylistyki stanowi kontynuację wzorów stosowanych w okresie przed połową XIII stulecia. Naczynia wytwarzano na kole z zastosowaniem techniki całkowitego obtaczania.

Najbogatszy zestaw form widoczny jest wśród naczyń użytkowanych do początku XIV wieku, gdzie oprócz garnków (z wyodrębnioną szyjką i bez szyjki) wystąpiły też okazy z cylindryczną szyjką, pokrywy oraz kubek. Później do grupy tzw. tradycyjnych wyrobów należały jedynie garnki o formie bez szyjki lub z szyjką wydzieloną. Utrzymała się tendencja do silniejszego profilowania wylewów, widoczna wśród naczyń wczesnośredniowiecznych w XII i początku XIII wieku. Od końca XIII aż do XV wieku dominowały już wylewy wyraźnie profilowane, reprezentujące grupy IV (46%, 43% w XIV wieku) i III (najwięcej – 33% – na przełomie XIII/XIV wieku).

Rozpiętość średnic brzegów garnków zamykała się w przedziale 14–24 cm, a małych naczyń (kubki?) – 9–13 cm. W tej kategorii brakuje egzemplarzy o bardzo dużych rozmiarach, pełniących funkcje naczyń zasobowych do przechowywania żywności lub innych towarów. Najliczniejsze okazały się naczynia o średnicach wylewów 17–24 cm. Zdobnictwo tzw. tradycyjnych naczyń nie uległo zasadniczym zmianom w porównaniu do okresu wczesnośredniowiecznego. Nadal podstawowym komponentem ornamentu były płaszczyznowe żłobki dookolne występujące w kombinacji z pasmami dookolnymi. Niestety, ze względu na stan zachowania naczyń odtworzenie całych układów ornamentacyjnych było utrudnione (tylko w przypadku ośmiu naczyń rozpoznano cały schemat ornamentu). Wyraźnie dominował układ fryzowy, czyli żłobki płaszczyznowe z jednym pasmem zdobniczym ponad nimi. Na jednym naczyniu zarejestrowano obecność żłobków w kompozycji z dwoma dodatkowymi pasmami. Pasma składały się z ukośnych odcisków owalnych lub kolistych albo z rytej linii falistej. Dna w omawianej grupie naczyń były głównie niewyodrębnione (92%), a tylko dwa nosiły ślad niewielkiego podcięcia podkreślającego profil. Średnice den mieściły się w przedziale 8–12 cm, w tym ponad połowa (55%) – w przedziale 9–10 cm. Na dwóch dnach widoczne są części znaków garncarskich – fragmenty krzyży.

## Naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej (siwaki)

Na podstawie przeanalizowanych materiałów można stwierdzić, że kolejna istotna zmiana w produkcji garncarskiej, nosząca znamiona przełomu, miała miejsce w końcu (może już w 3. ćwierci) XIII stulecia, kiedy to w Ujściu pojawiła się ceramika naczyniowa wypalana w atmosferze redukcyjnej, czyli tzw. siwaki lub naczynia siwe (tab. 7). Ich udział wśród użytkowanych naczyń wynosił wtedy ok. 40%, czyli w dalszym ciągu większość wykorzystywanych naczyń wypalana była tradycyjnym sposobem, w atmosferze utleniającej. Część z tych tradycyjnych wyrobów, ok. 25%, charakteryzowała się bardzo dobrymi parametrami technologicznymi (np. cienka ścianka) i formalnymi (np. wylewy z wyróżnionym okapem), zbliżonymi do standardów późnośredniowiecznych siwaków, przy brudno-czarnej barwie powierzchni.

Poddany szczegółowej analizie zbiór siwaków składał się zaledwie z 85 naczyń. Wyróżniono 76 (67%) fragmentów partii przybrzeżnych, w tym 9 pokrywek, oraz 24 (22%) ułamki den i 4 części brzuśców (2%), 7 uch (6%) i 2 uchwyty pokrywek (3%). Większą część siwaków (58%) charakteryzowały cienkie ścianki, do 5 mm grubości. Udział pojemników o ściankach średniej grubości (6–8 mm) wynosił 33%. Zdecydowana większość naczyń miała barwę powierzchni ciemnopopielatą (96%), choć zdarzały się pojedyncze egzemplarze w odcieniu beżowoszarym i brunatnoszarym. Przełam we wszystkich przypadkach był popielaty i w dominującej liczbie przypadków jednorodny (65%). Tylko 35% naczyń odznaczała się przełamem wielokolorowym, w tym dwukolorowym (10%, 2 egz.) i trójkolorowym (25%, 3 egz.) odcieniem szarości w przełame ścianki. Naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej miały powierzchnię zewnętrzną lekko szorstką i szorstką (67%), wyświecaną (17%) lub gładką (12%). Masa garncarska, z której wyrabiano naczynia, zawierała domieszkę mineralną w postaci piasku (68%), rzadziej dodawano piasek z niewielkim dodatkiem tłuczni (16%). Ziarna domieszki frakcji dominującej w masie garncarskiej są najczęściej drobne, nie przekraczają 0,05 cm.

Dna siwaków były najczęściej niewyodrębnione (56%), rzadziej lekko podcięte (20%). Sześć naczyń wyróżniała silnie wyodrębniona stopka. Dna były płaskie (67%) lub bardzo nieznacznie wklęsłe (33%), a połowa z nich nie ma pierścienia dookólnego. U pozostałych zarejestrowano słabo zaznaczony pierścień płaski lub w postaci małego wałeczka. W zbliżonych proporcjach wystąpiły dna o średniej grubości (42%) i cienkie (58%). Średnica den mieści się w przedziale 5–16 cm, przy czym te największe egzemplarze mogły pochodzić od mis (32% – dna o średnicach w przedziale 12–16 cm). Prawie połowa den (48%) miała średnicę 9–11 cm. Na większości (61%) zarejestrowano ślady podsypki mineralnej – drobnego piasku lub tłuczni. Na zewnętrznej powierzchni den zachowały się ślady odcinania, na innych wygładzania, wyświecania, a w jednym przypadku także ścinania ścianki przy dnie.

Większość wylewów (59%) należała do grupy najsilniej profilowanych, z uformowanym wrębem i okapem. Pozostałe wylewy siwaków zaliczono do grupy o profilowanej płaszczyźnie tylko wewnętrznej (20%) lub zewnętrznej (10%). Średnice wylewów omawianych naczyń były bardzo zróżnicowane i miały rozpiętość 3,5–29 cm.

Asortyment naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej obejmował garnki (42%), dzbany (36%), misy (5%) i pokrywki (11%). Zachowało się także 10 uch.

Garnki były zróżnicowane pod względem wielkości – od egzemplarzy bardzo małych o średnicy wylewu 11 cm, do większych o wylewie 20–21 cm. Wszystkie należały do form bez wyodrębnionej szyjki, o łagodnie ukształtowanym brzuścu. Do zdobienia powierzchni wykorzystywano przede wszystkim rylec, którym wykonywano żłobki, drobne nacięcia lub odciski. Pojawiły się także pojedyncze egzemplarze garnków zdobionych pasmem umiejscowionym w górnej partii brzuśca, wykonanym stempelkiem obrotowym (radelkiem). Najpopularniejszym sposobem ozdabiania brzegu (na okapie) lub górnej partii brzuśca (pod wylewem) było pasmo złożone z drobnych odcisków trójkątów lub czworokątów (przypomina ukośne odciski grzebyka, gęsto jeden przy drugim; por. późnośredniowieczna ceramika stalowoszara z Zernik, grupa IXb wśród motywów zdobniczych, Pawlak 2007, tabl. 92). Wśród garnków nie zarejestrowano egzemplarzy kulistodennych, występujących m.in. na Pomorzu i w zachodniej Wielkopolsce.

Dzbany tworzą zróżnicowaną kategorię naczyń. Dominują formy płaskodenne, z charakterystycznym, kołnierzowato ukształtowanym wylewem (Rębowski 1996, 224), o średnicach wylewów 9–17 cm (ryc. 11:3 i 14:7). Partia brzegowa tych naczyń została ozdobiona rzędem żłobków dookolnych (ryc. 17:1–3). Osiem dzbanów ma charakterystycznie wykończoną – wypolerowaną – powierzchnię, która poprzez taki zabieg przypomina ścianki naczyń metalowych. Środek taki był stosowany już od XIII wieku (np. we Wrocławiu, a także w wieku XIV i XV, np. w Poznaniu, zob. Sulowska-Tuszyńska 1997, 48). Na brzegach czterech dzbanów uformowane są charakterystyczne dzióbki do wylewania płynu. W materiale wyróżniono również pojedyncze okazy dzbanów o szyjce cylindrycznej. Wszystkie zachowane ucha mają formę taśmowatą (ryc. 15:2,5).

Z mis przetrwały trzy egzemplarze. Dwa z nich mogły być elementem zastawy stołowej: jeden duży, o średnicy 29 cm, ozdobiony na wylewie pasmem zrobionym radelkiem i o polerowanej powierzchni (ryc. 15:1), drugi mniejszy, o średnicy wylewu 12,5 cm, niezdobiony (ryc. 15:7). Z trzeciej misy pozostał niewielki, mało charakterystyczny fragment.

Pojawienie się w zespołach ceramiki naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej jest ważnym wyznacznikiem przemian zachodzących w wytwórczości garncarskiej u schyłku wczesnego i na początku późnego średniowiecza.

Upowszechniła się technika całkowitego obtaczania metodą taśmowo-ślizgową, w użyciu weszły nowe formy naczyń. Ten etap garncarstwa przypadła generalnie na 2. połowę XIII i 1. połowę XIV wieku. Istotą tych zmian były uwarunkowania społeczno-polityczne związane z napływem obcej ludności, w tym garncarzy zaznajomionych z nowym sposobem produkcji. Koegzystowały równoległe dwa nurty wytwórczości – oparty na dotychczasowych wzorcach, tzw. tradycyjny, oraz nowy, przyniesiony z zewnątrz. W Ujściu w pierwszym etapie zmian – w poziomach datowanych od końca XIII do 1. połowy XIV wieku – siwaki nie dominowały (ok. 38–40%), nadal powszechnie użytkowana była ceramika tradycyjna. Sytuacja ta uległa gwałtownej zmianie w 2. połowie XIV wieku, gdy nastąpił skokowy wzrost – do 75% – liczebności naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej.

### **Ceramika kremowa (białoszara)**

Ten rodzaj ceramiki miał niewielki udział w zbiorze naczyń późnośredniowiecznych. Z poziomów zabudowy datowanych na XIV wiek, z wykopu IV, wydzielono fragmenty czterech takich naczyń. Były to ułamki dwóch garnków oraz dwóch pokrywek.

Naczynia te cechuje jasna, kremowa barwa powierzchni, która powstaje po wypaleniu wyrobów lepionych z glin o dużej zawartości wapnia (Starski 2009b, 205). Naczynia kremowe występowały również w nawarstwieńcach nowożytnych datowanych na XVI wiek (zanotowano dwa takie naczynia w szczegółowo analizowanym zbiorze). Oprócz charakterystycznie zabarwionej powierzchni naczynia kremowe cechuje także cieńsza ścianka (5 mm), jednobarwny przełam i lekko szorstka faktura powierzchni.

Rozpatrując charakter i strukturę zbioru ceramiki z poziomów późnośredniowiecznych, można zauważyć, iż generalne zmiany w wytwórczości garncarskiej w Ujściu przebiegały podobnie jak w ośrodkach z sąsiednich regionów. W Kruszwicy, w poziomie 13a datowanym na 4. ćwierć XIII–XIII/XIV wieku także dominowała ceramika tradycyjna (75%), a udział siwaków nie przekraczał 25% (Dzieduszycki 1982, 88). Dopiero w kolejnym poziomie, z 1. połowy XIV stulecia, siwaki uzyskały przewagę (60%) nad tradycyjnymi wyrobami. Z kolei w położonym dużo dalej Gdańsku, na stanowisku przy ulicy Podwale Staromiejskie, siwaki obecne były w poziomach z XIII wieku, a ich liczba wzrastała stopniowo i dopiero w fazie datowanej od 1320 do 1400 roku ceramika wypalana w atmosferze redukcyjnej wyraźnie przeważała (66%; Starski 2009a, 81). W Kołobrzegu siwaki pojawiły się w nawarstwieńcach miasta lokacyjnego w 3. ćwierci XIII wieku (40% naczyń w zespole). Na przełomie XIII/XIV stulecia ich liczba zwiększyła się do 60% (Rębkowski 1995, 77). Obecność siwaków wśród naczyń użytkowanych przez mieszkańców łączona jest z faktem

przybycia do miasta osadników z Niemiec, w tym garncarzy realizujących nowy model produkcji. Znamienne, że nie stwierdzono obecności tych wyrobów wśród ceramiki naczyniowej zarejestrowanej w Kołobrzegu na dawnym grodzisku wczesnośredniowiecznym. W Poznaniu, na stanowisku Garbary 75/77, w poziomie III, datowanym na 2. połowę XIII wieku i związanym z budową kościoła i klasztoru dominikanów, udział siwaków wynosił aż 81% (Łastowiec-ki 1977, 184). W kolejnym poziomie, łączonym z użytkowaniem klasztoru w XIV wieku, 72% naczyń w zespole stanowiły siwaki. W Międzyrzeczu natomiast, w materiałach pochodzących z poziomów osadniczych dawnego grodu siwaki pojawiły się w zespole z fazy 10 w niewielkim odsetku (8%; Zamelska-Monczak 2015). W kolejnych okresach obserwowano systematyczny wzrost tej kategorii ceramiki. W fazie 12 nastąpił przełomowy moment, tzn. siwaki uzyskały przewagę wśród naczyń użytkowanych przez mieszkańców. Czas ten przypadł na 2. połowę – 3. ćwierć wieku XIV. Przez cały ten okres siwaki współwystępowały z ceramiką tradycyjną, która w fazie 13, datowanej na 2. połowę XIV stulecia, jeszcze występowała, lecz już w niewielkim odsetku (5%).

Rozważając kontekst społeczno-polityczny zmian zachodzących w wytwórczości garncarskiej w Ujściu, należy wziąć pod uwagę, że był to ośrodek o długiej tradycji wczesnośredniowiecznej. W takich centrach głębsze zmiany w garncarstwie mogły zachodzić z pewnym opóźnieniem (Dzieduszycki 1997, 151). W Ujściu – podobnie jak we wspomnianej grupie ośrodków (Międzyrzecz, Kruszwica, Gdańsk, Poznań i Wrocław) – również w 2. połowie XIII i na przełomie XIII/XIV wieku przeważają dotychczasowe wyroby o tradycji wczesnośredniowiecznej (Dzieduszycki 1980, 363). Nurt ceramiki tradycyjnej przeżywał się tu dość długo i aż do wieku XV (być może nawet do początku XVI stulecia) naczynia tego typu były użytkowane przez mieszkańców. Zjawisko pojawienia się siwaków w zespołach ceramiki z Ujścia (inaczej niż ma to miejsce w przypadku wielu innych ośrodków) nie łączy się bezpośrednio z aktem lokacji samego miasta, gdyż nastąpiła ona dopiero w 1413 roku. Wpływ na pojawienie się nowej kategorii wyrobów oraz na upowszechnienie się nietradycyjnych wzorców produkcji mogło mieć usytuowanie Ujścia w sieci szlaków handlowych. Gród w Ujściu ulokowano w dogodnym, a zarazem ważnym pod względem militarnym miejscu. Dolina Noteci – stanowiąca część Pradoliny Toruńsko-Ebersaldzkiej – już od pradziejów wykorzystywana była jako dogodna trasa tranzytowa w kierunku wschód-zachód. Dodatkowo gród w Ujściu zlokalizowano w punkcie połączenia dwóch rzek: Noteci, o przebiegu równoleżnikowym, oraz Gwdy, zapewniającej połączenia wzdłuż osi północ-południe. W takim przypadku możliwa była komunikacja nie tylko z pozostałymi nadnoteckimi grodami pogranicznymi, ale w też kierunku zachodnim (poprzez Santok) do Odry i za jej pośrednictwem ku Bałtykowi, a nawet dalej na Połabie. W przeciwną stronę, w kierunku wschodnim,

istniała możliwość przedostania się przez Kujawy do Wisły, a dalej ku Pomorzu Gdańskiemu czy Mazowszu (Chudziak, Błędowski 2017, 323–324). Znaczącą rolę odgrywało oczywiście połączenie poprzez Gwdę z Pomorzem. Uważa się, że szlak wodny warciańsko-notecki miał znaczenie w okresie późnego średniowiecza, gdy zapewniał połączenie dorzecza Odry i Wisły z szerokim zapleczem rolniczym (Wielgosz 2006, 182). Oprócz dogodnego położenia na połączeniu dróg wodnych o rozwoju ośrodka w Ujściu decydowały także szlaki lądowe prowadzące z Wielkopolski na Pomorze. Oprócz kontaktów wynikających z położenia na linii komunikacyjnej rozpowszechnianiu nowych idei i wzorców kulturowych sprzyjała intensywna kolonizacja obszaru, będąca rezultatem zwłaszcza licznych nadań dokonanych przez Władysława Odonica na rzecz templariuszy (Wielgosz 2006, 179). Jak wiadomo, ośrodki zakonne były miejscami popularyzowania i wspierania rozwoju nowych technologii, w tym także wyrobu ceramiki wypalanej w atmosferze redukcyjnej. Uwagę zwraca również fakt, że w XIV wieku Ujście przez pewien czas było własnością niemieckiej rodziny Wedlów, co również mogło wpływać na recepcję nowych, zachodnich wzorców.

### **Ceramika nowożytna (używana w XVI wieku)**

Zbiór ceramiki naczyniowej, którą można wiązać z okresem nowożytnym, liczył 1224 fragmenty – 59 naczyń (ryc. 11:5). Ułamki takich naczyń znaleziono przede wszystkim w górnych nawarstwieniach sondazy (65% zbioru), w warstwach IV–II, datowanych na XV – połowę XVI wieku.

Naczynia zachowały się niestety w niewielkich, mało charakterystycznych fragmentach i pomimo dużej liczebności zbioru niemożliwe było przeprowadzenie szczegółowej rekonstrukcji form ceramiki czy zdobnictwa. Do szczegółowej analizy wybrano fragmenty 59 naczyń, na które składało się w sumie 131 ułamek. Naczynia pochodziły z nawarstwień datowanych na podstawie stratygrafii i analiz dendrochronologicznych na wiek XVI, zalegających w sondażu IV, warstwach II–IV. Zachował się tam dobrze czytelny i najmniej naruszony młodszymi wkopami układ stratygraficzny.

Największą frekwencją w strukturze zbioru odznacza się ceramika wypalona w atmosferze redukcyjnej (45,8%) oraz naczynia tradycyjne (38,9%). Udział naczyń ceglanych i kremowych jest niewielki. Nową kategorią naczyń, która pojawia się w nawarstwieniach nowożytnych, jest ceramika polewana szkliwem. Najczęściej przyjmuje się, że naczynia polewane stają się powszechne w 1. połowie XVI wieku (Kruppé 1981).

W szczegółowo analizowanym zbiorze z wykopu IV, w grupie polewanych wyrobów rozpoznano dwa nieduże garnki (o średnicach wylewu 14 i 16 cm), trójnożek oraz talerz. Używano polew o różnych barwach. Trójnożek pokryty polewą oliwkową, garnki – oliwkową i brązową, a talerz – brązowo-kremową.



Największa część materiału, którą można zaklasyfikować do ceramiki nowożytniej, pochodziła z górnych poziomów odsłoniętych w wykopie powiązany z korytowaniem oraz w sondażach III i IV (por. Rola, w tym tomie). Niestety w dużej mierze był to materiał przemieszany – ze względu na obecność młodszych wkopów nowożytnych oraz z powodu charakteru prowadzonych badań inwestycyjnych.

Najliczniej reprezentowana była grupa naczyń toczonych, wykonanych z glin żelazistych i wypalonych w atmosferze silnie utleniającej. Zaliczono do niej 527 fragmentów, co stanowiło 43% całego zbioru. Naczynia te wyprodukowano z gliny schudzonej drobnziarnistym piaskiem. Miały one przeważnie bardzo cienkie ścianki i szorstką powierzchnię. W grupie tej rozpoznano przede wszystkim części garnków oraz mis. Niektóre z garnków zaopatrzone były w taśmowate ucha (zachowały się trzy). Na 11 fragmentach górnej partii brzuśców zarejestrowano ornament w postaci kombinacji linii prostych i falistych, malowany farbą ciemnoczerwoną i brązowo-czerwoną.

Kolejną pod względem liczebności grupę naczyń związanych z okresem nowożytnym stanowiły pojemniki wypalone w atmosferze silnie utleniającej i pokryte na powierzchni szkliwem. Do tej kategorii zaliczono 245 ułamków, co stanowiło 20% całego zbioru. Szkliwo pokrywało naczynia w różnym stopniu: tylko wewnątrz, na ściance zewnętrznej lub po obu stronach. Ponad połowa fragmentów (55%) pochodziła od naczyń polewanych tylko wewnątrz naczynia, nieco mniej (35%) nosiło ślady pokrycia szkliwem po obu stronach. Naczynia te były zróżnicowane także pod względem barwy użytego szkliwa. Rozpoznano polewy pomarańczowawe, żółte, brązowe i oliwkowe. Z powodu dużego rozdrobnienia materiału nie można było określić form naczyń. Rozpoznano jedynie część trójnóżka (nóżka z fragmentem czaszy) pokrytego od strony wewnętrznej zielonym szkliwem oraz fragment glinianego uchwyty oraz nóżki innych trójnóżków.

W zbiorze ułamków szklwionych znalazły się także egzemplarze zaliczane do grupy naczyń półmajolikowych (17 fragmentów). Charakteryzował je bogaty ornament, najczęściej wzory roślinne w kolorach brązowym, zielonym i żółtym, nanoszonych na pokrytą angobą powierzchnię naczynia. Na tak ozdobione naczynie nakładano szkliwo bezbarwne i powtórnie je wypalano. Zachowane fragmenty pochodziły od talerzy i mis. Niestety były zbyt małe, by wykonać pełną rekonstrukcję form.

Oprócz ceramiki wypalanej w atmosferze utleniającej zarejestrowano także 40 ułamków brzuśców siwaków, które można wiązać z okresem nowożytnym. Były to przede wszystkim naczynia cienkościenne (do 4 mm grubości), wykonane z gliny zawierającej domieszkę drobnziarnistego piasku, często o trójbarwnych przełamach, świadczących o nierównomiernej atmosferze wypału. W grupie tej wystąpiły naczynia kuchenne i stołowe; te drugie charakteryzowała wyświecona powierzchnia zewnętrzna.

Wśród przedmiotów glinianych znalazły się także niewielkie fragmenty kaflí miskowych oraz płytowych (po 27 ułamków). Kafle miskowe miały czworoboczny (kwadratowy?) kształt wylotu oraz ścianki z zaznaczonymi poziomymi żłobkami. Na niektórych fragmentach kaflí płytowych zarejestrowano natomiast pozostałości szkliwa barwy zielonej i niebieskiej. Niestety nie udało się odtworzyć żadnych parametrów metrycznych kaflí.

W wykopie 171–165 znaleziono jeden niewielki fragment naczynia kamionkowego. Charakteryzował je szary przełam ścianki, brązowe szkliwo na powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej. Trudno określić chronologię i pochodzenie tej kamionki, ale niewykluczone, iż jest to ułamek naczynia XIX-wiecznego. Wyróżniono ponadto siedem ułamków naczyń fajansowych i jeden fragment prawdopodobnie porcelany. Były to najpewniej części talerzy lub mis. Cechowała je biała barwa powierzchni, niekiedy ozdobiona malunkiem.

## **Podsumowanie**

Przedstawiona analiza ceramiki stanowi przyczynek do dalszych badań nad wytwórczością i użytkowaniem naczyń glinianych na obszarze położonym w strefie środkowej Noteci. Opracowaniu poddano zbiór ceramiki naczyniowej pozyskany w trakcie badań archeologicznych o charakterze ratowniczym, co stanowi pewne ograniczenie w analizie materiałów, zwłaszcza w datowaniu zespołów. Eksploracja nawarstwień z konieczności prowadzona była bowiem warstwami mechanicznymi, uwarunkowanymi inwestycjami. Pozyskano bardzo nieliczną kolekcję z najstarszych poziomów osadniczych (znów wynika to ze specyfiki badań ratowniczych, ograniczających się jedynie do wykopów określonej głębokości i szerokości). Konieczne byłoby więc poszerzenie bazy źródłowej, zwłaszcza w zakresie najstarszych zespołów wczesnośredniowiecznych skorelowanych z młodszymi nawarstwieniami, co pozwoliłoby na prześledzenie zmian w długim przedziale czasowym. Ceramika zabytkowa pozyskana z badań w 2008 roku i tak stanowi interesujący zbiór oraz pozwala na wstępne obserwacje i wnioski, które będą mogły być poddane weryfikacji w przyszłych badaniach. Dla uzyskania pełnego obrazu przemian w dziedzinie garncarstwa istotne byłoby zestawienie i porównanie wyników analizy ceramiki naczyniowej ze wszystkich punktów objętych badaniami, także z uwzględnieniem prac przeprowadzonych w Ujściu w 2. połowie XX wieku.

Tabela 1. Zestawienie miejsca lokalizacji/pochodzenia naczyń glinianych poddanych analizie  
 Table 1. List of places where analysed pottery vessels were found

Miejsce pochodzenia analizowanych naczyń Places where analysed pottery vessels were found	n No.	%
Korytowanie	171	23,2
Sondaż I	154	20,9
Sondaż II	29	3,9
Sondaż III	62	8,4
Sondaż IV	321	43,6
Razem / In total	737	100

Tabela 2. Frekwencja naczyń glinianych poddanych szczegółowej analizie pochodzących z poziomów zabudowy o oznaczonej chronologii  
 Table 2. Frequency of analysed pottery vessels found in dated structure layers

Naczynia pochodzące z poziomów datowanych na: Vessels from layers dated to:	n No.	%	n fragmentów No. of fragments
wczesne średniowiecze (X – poł. XIII w.)	490	66,5	931
późne średniowiecze (2 poł. XIII – XV w.)	188	25,5	271
czasy nowożytne (XVI w.)	59	8	131
Razem / In total	737	100	1333

Tabela 3. Zestawienie ilościowe analizowanych naczyń w poziomach o chronologii oznaczonej jako wczesnośredniowieczna (na podstawie dendrodatowań)

Table 3. Number of analysed vessels in layers dated to the early medieval period (based on dendrochronology)

Wykop/Sondaż Trench/Test pit	Warstwa/Obiekt Layer/Feature	Datowania dendrochronologiczne poziomów Dendrochronological dating of levels	Naczynia Vessels
150–145	2 skupiska ceramiki	1020–1070	16
145–140	spąg korytowania	1020–1070	19
140–135	3 skupiska ceramiki	970–1020 – poł. XI w.	26
135–130	skupisko ceramiki	970–980/990 – 1020–1070	18
130–125	skupisko ceramiki	1020–1070	39
125–120		1020–1070 i młodsze	28
120–115		1020–1070 i młodsze	23
105–110		1020–1070 i młodsze	2
I	XII–VII	970–980/990	25
I	V–I	1005/1017/1025–1020–1070	129
II	X–VII	970–980/990	11
II	VI	970–1020	4
II	V–IV	1020–1070	14
III	XVII–X	970–980/990	43
III	VII–II	1020–1070	19
IV	LXI–LV	około 970	6
IV	XLVIII–XLIX	1040	1
IV	XLVII–XXXVIII	1040–1070	13
IV	XXXIII–XXVI	około 1070	9
IV	XXV–XX	XII w. – poł. XIII w.	45

Tabela 4. Frekwencja naczyń częściowo obtaczanych zarejestrowanych w jednostkach stratygraficznych  
Table 4. Frequency of vessels partly formed on a potter's wheel recorded in stratigraphic units

Wykop Trench	Warstwa/Poziom Layer/Level	Chronologia Chronology	Częściowo obtaczana Partly wheelformed	Całkowicie obtaczana Completely wheelthrown	Razem In total
I	II w.m.	1020–1070	1	48	49
I	XI–XII w.m.	970–980/990	1	11	12
II	poziom 2	970–980/990	1	15	16
III	poziom 2	970–980/990	1	49	50
IV	poziom 7	1070	1	8	9
IV	poziom 8	1040–1070	1	13	14
IV	poziom 9	około 970	–	6	6

Tabela 5. Frekwencja poszczególnych form naczyń całkowicie obtaczanych w zbiorach z wczesnośredniowiecznych poziomów zabudowy (wybór naczyń poddanych szczegółowej analizie)  
Table 5. Frequency of individual vessel forms completely thrown on a potter's wheel in assemblages from levels of early medieval structures (selection of vessels analysed in detail)

Chronologia poziomów  Chronology of levels	Garnki bez szyjki  Pots without neck		Garnki z wydzieloną szyjką  Pots with seperated neck		Garnki z cylindryczną szyjką  Pots with cylindrical neck		Pozostałe Formy  Other forms		Nieoznaczone  Unidentified		Razem  In total
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	
2. poł. X w.	26	31	14	16,7	4	4,8	3	3,5	37	44	84
XI w.	106	29,4	71	19,7	16	4,4	9	2,5	159	44	361
XII w.	10	28,6	–	–	1	2,9	2	5,7	22	62,8	35
1. poł. XIII w.	1	10	–	–	1	10	–	–	8	80	10

Tabela 6. Zestawienie ilościowe analizowanych naczyń w poziomach o chronologii oznaczonej jako późnośredniowieczna (na podstawie dendrodatowań)

Table 6. Number of analysed vessels in layers dated to the late medieval period (based on dendrochronology)

Wykop/Sondaż Trench/Test pit	Warstwa/Obiekt Layer/Feature	Datowania dendrochronologiczne Dendrochronological dating	Naczynia Vessels
IV	XIX–XVIII	1257–1258	22
IV	XVII–XVI	poł. XIII–3. ćw. XIII w.	17
IV	XV–XIV	3. ćw. XIII–1. poł. XIV w.	63
IV	XIII–X	1351–1357	61
IV	IX–VI	XV w.	25

Tabela 7. Frekwencja poszczególnych kategorii naczyń występujących w zbiorach z późnośredniowiecznych poziomów zabudowy 3–5 (wybór naczyń poddanych szczegółowej analizie)

Table 7. Frequency of individual vessel categories in assemblages from levels of late medieval structures 3–5 (selection of vessels analysed in detail)

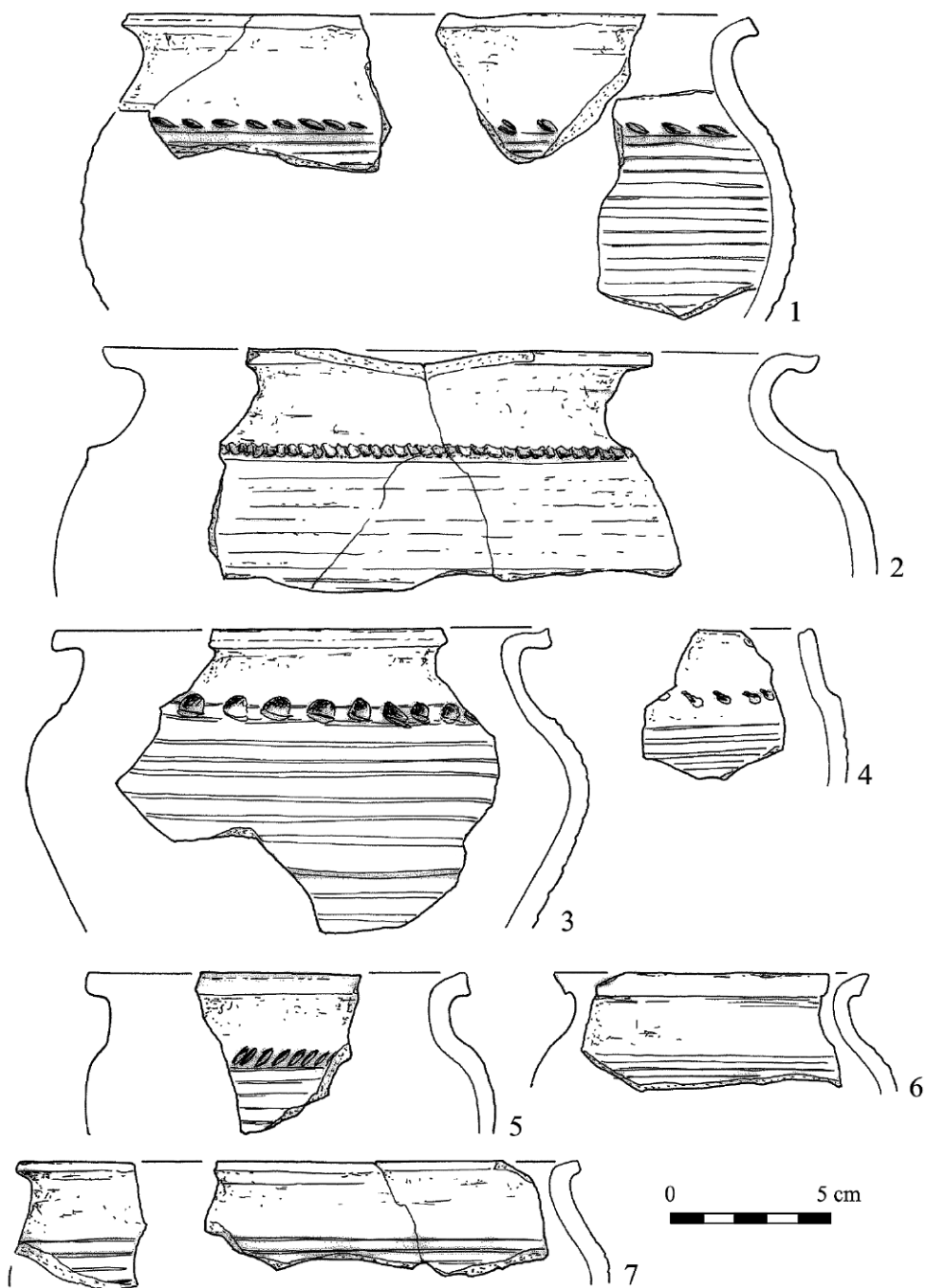
Chronologia poziomów Chronology of levels	Ceramika tradycyjna Traditional pottery		Naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej Vessels fired in reducing atmosphere		Naczynia wypalane w atmosferze utleniającej Vessels fired in oxidising atmosphere		Razem In total
	n	%	n	%	n	%	
2. poł. XIII w.	35	89,7	4	10,3	–	–	39
XIII–XIV w.	36	57,1	24	38,1	3	4,8	63
XIV w.	12	19,7	46	75,4	3	4,9	61
XV w.	13	54,2	11	45,8	–	–	24
Razem / In total	96		85		6		187



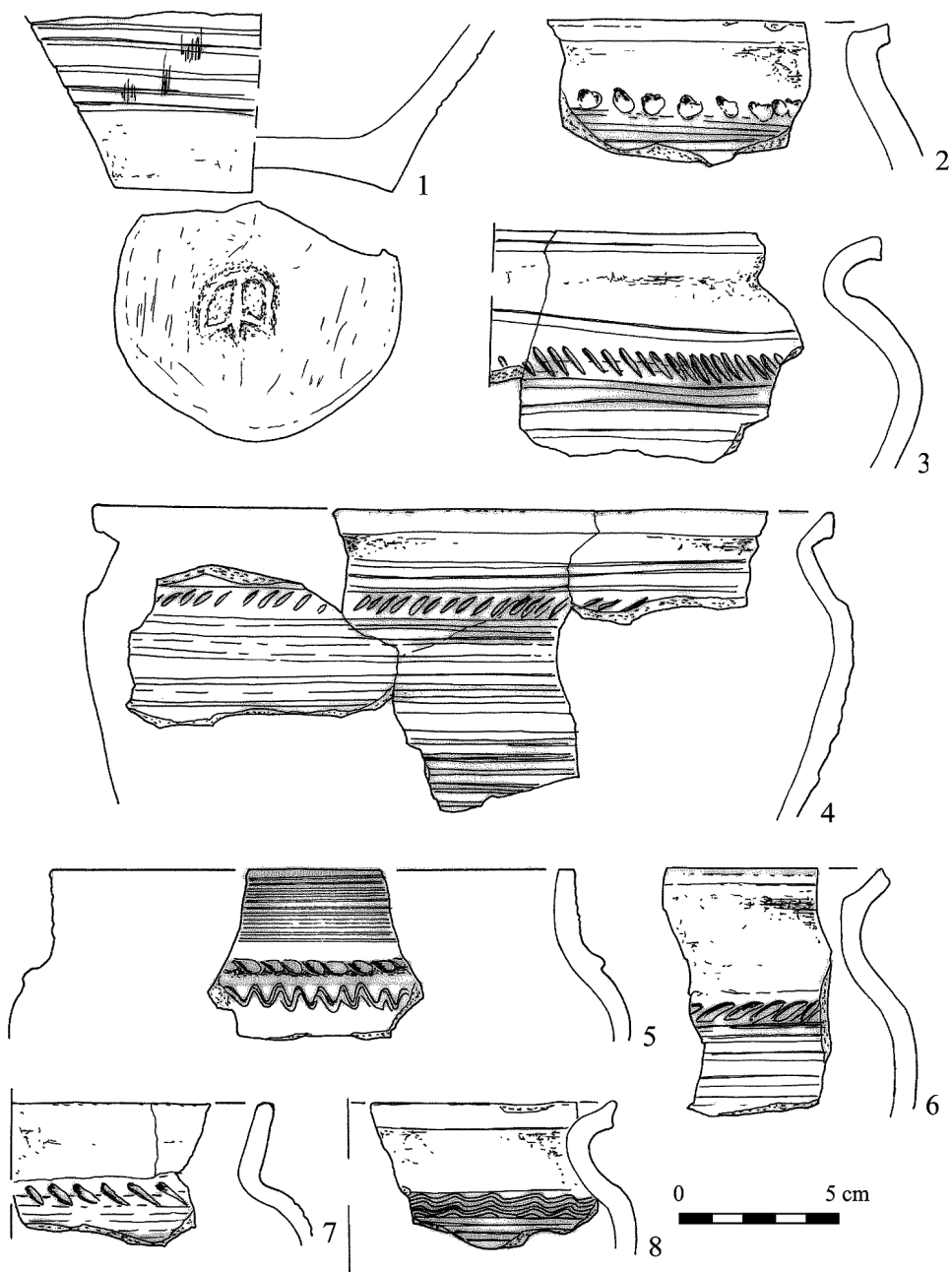
Tabela 8. Zestawienie ilościowe kategorii naczyń znalezionych w nawarstwieniach nowożytnych z XVI wieku

Table 8. Number of vessel categories found in the early modern layers dated to the 16<sup>th</sup> century

Kategoria naczyń / Vessel category	n	%
Tradycyjna ceramika wczesnośredniowieczna całkowicie obtaczana	23	38,9
Naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej tzw. siwaki, całkowicie obtaczane	27	45,8
Ceramika ceglasta	3	5,1
Ceramika kremowa	2	3,4
Ceramika szklwiona toczona	4	6,8
Razem / In total	59	100

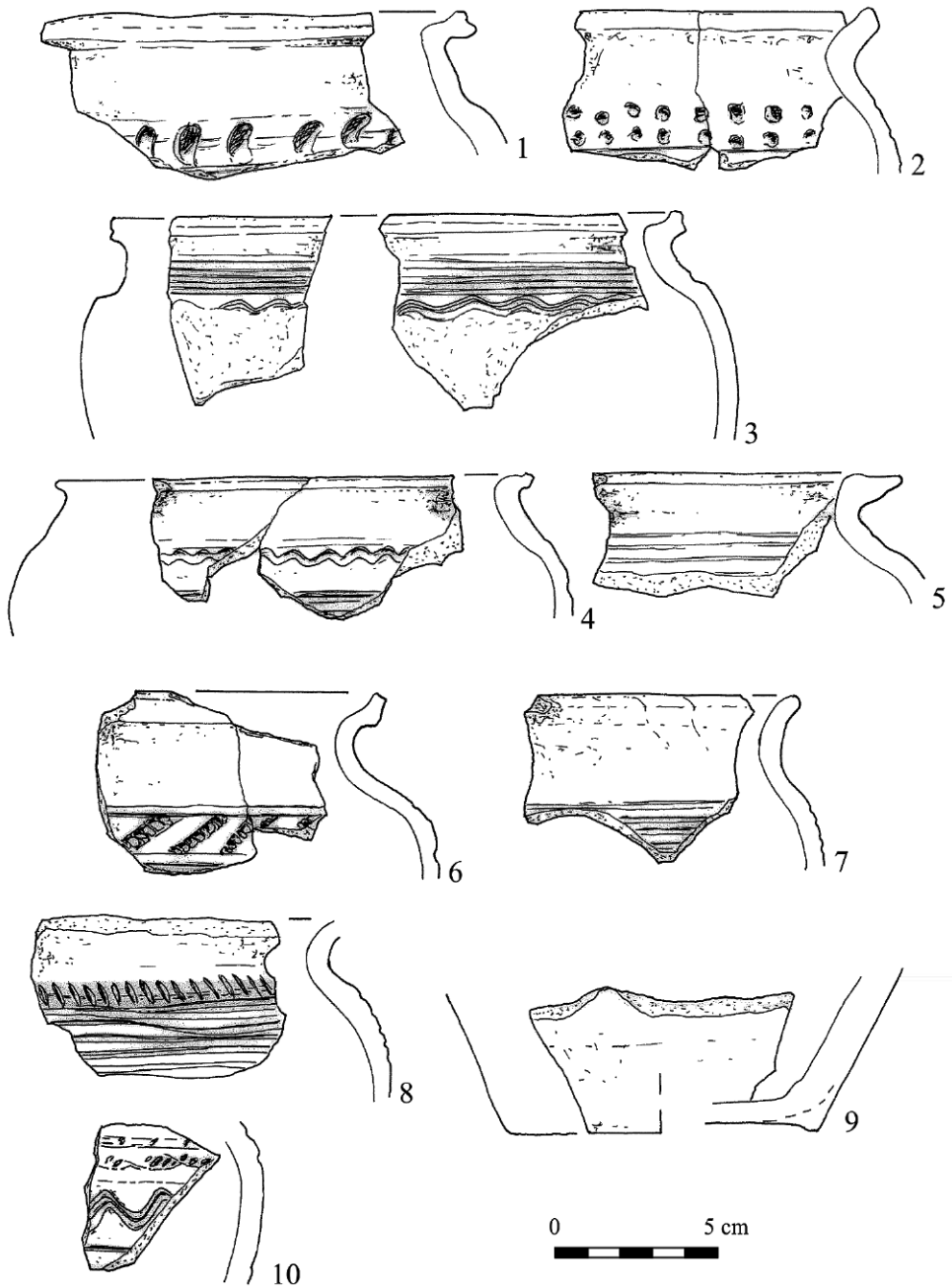


Ryc. 1. Ujście, stan. 5, sondaż I. Ceramika naczyniowa z warstwy mechanicznej I. Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 1. Ujście 5, test pit I. Pottery vessels from mechanical layer I. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



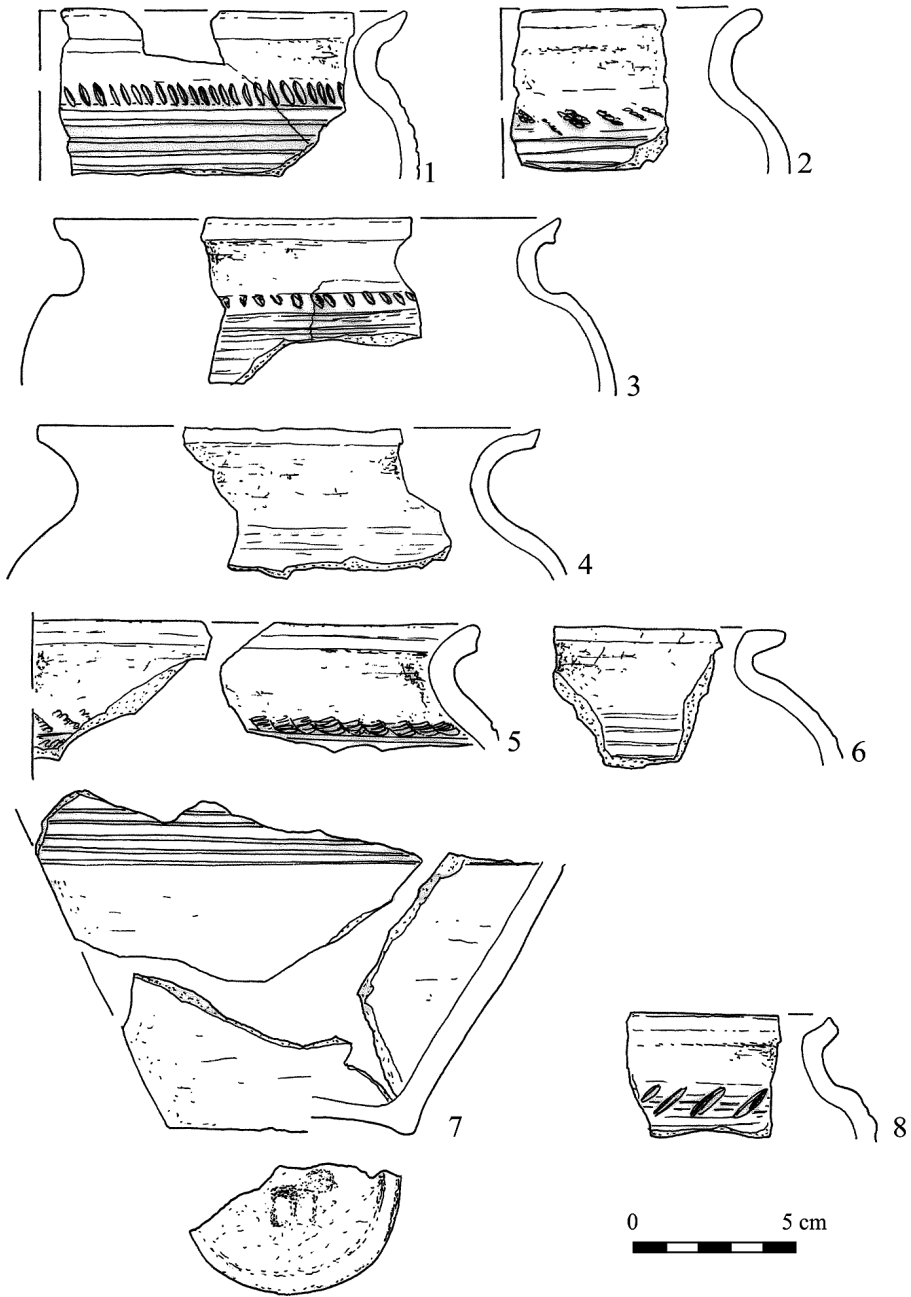
Ryc. 2. Ujście, stan. 5, sondaż I. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych I i II. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 2. Ujście 5, test pit I. Pottery vessels from mechanical layers I and II. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



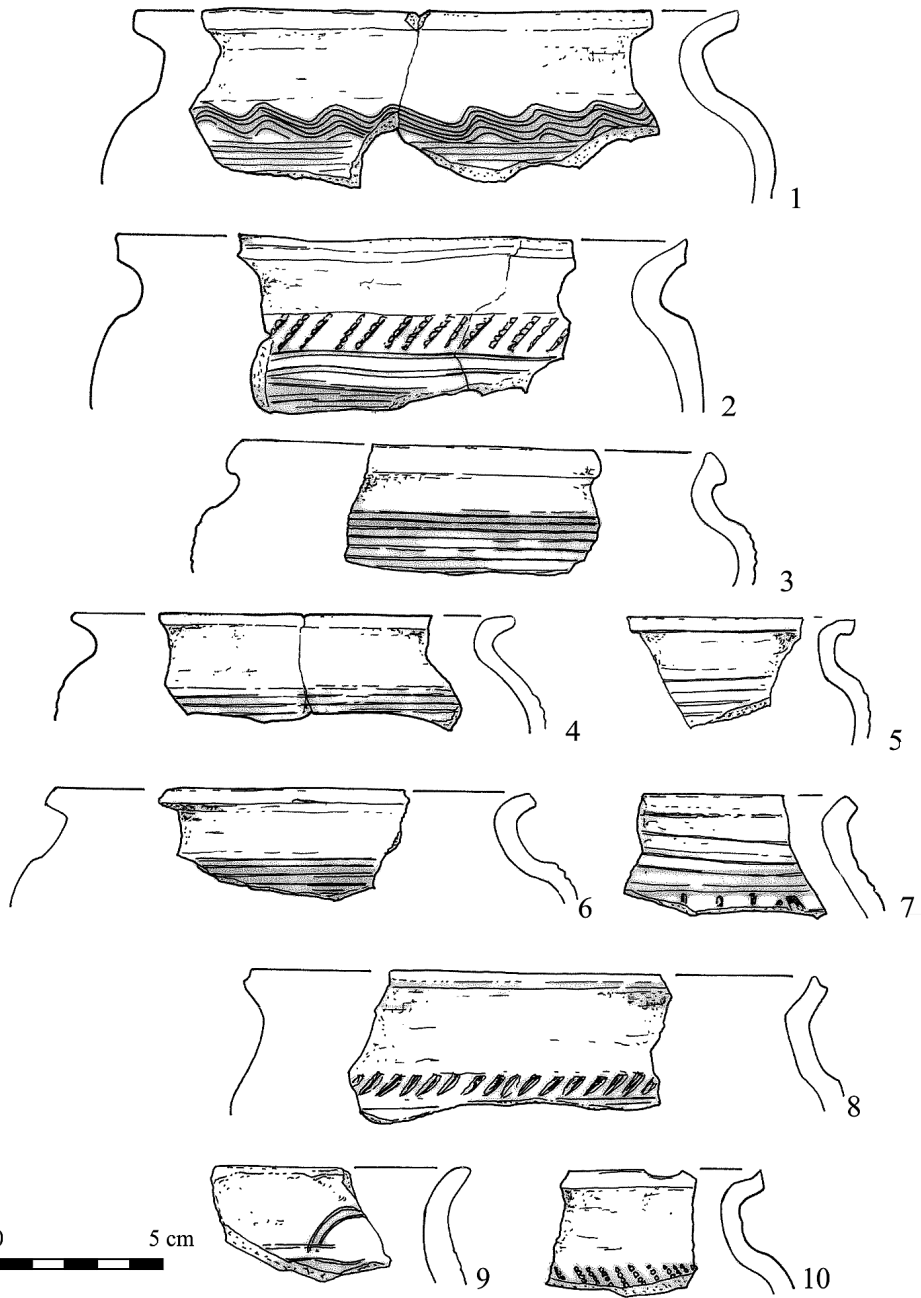
Ryc. 3. Ujście, stan. 5, sondaż I. Ceramika naczyniowa z warstwy mechanicznej III. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 3. Ujście 5, test pit I. Pottery vessels from mechanical layer III. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 4. Ujście, stan. 5, sondaż I. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych III-V. Rys. A. Zarzycka-Anioła

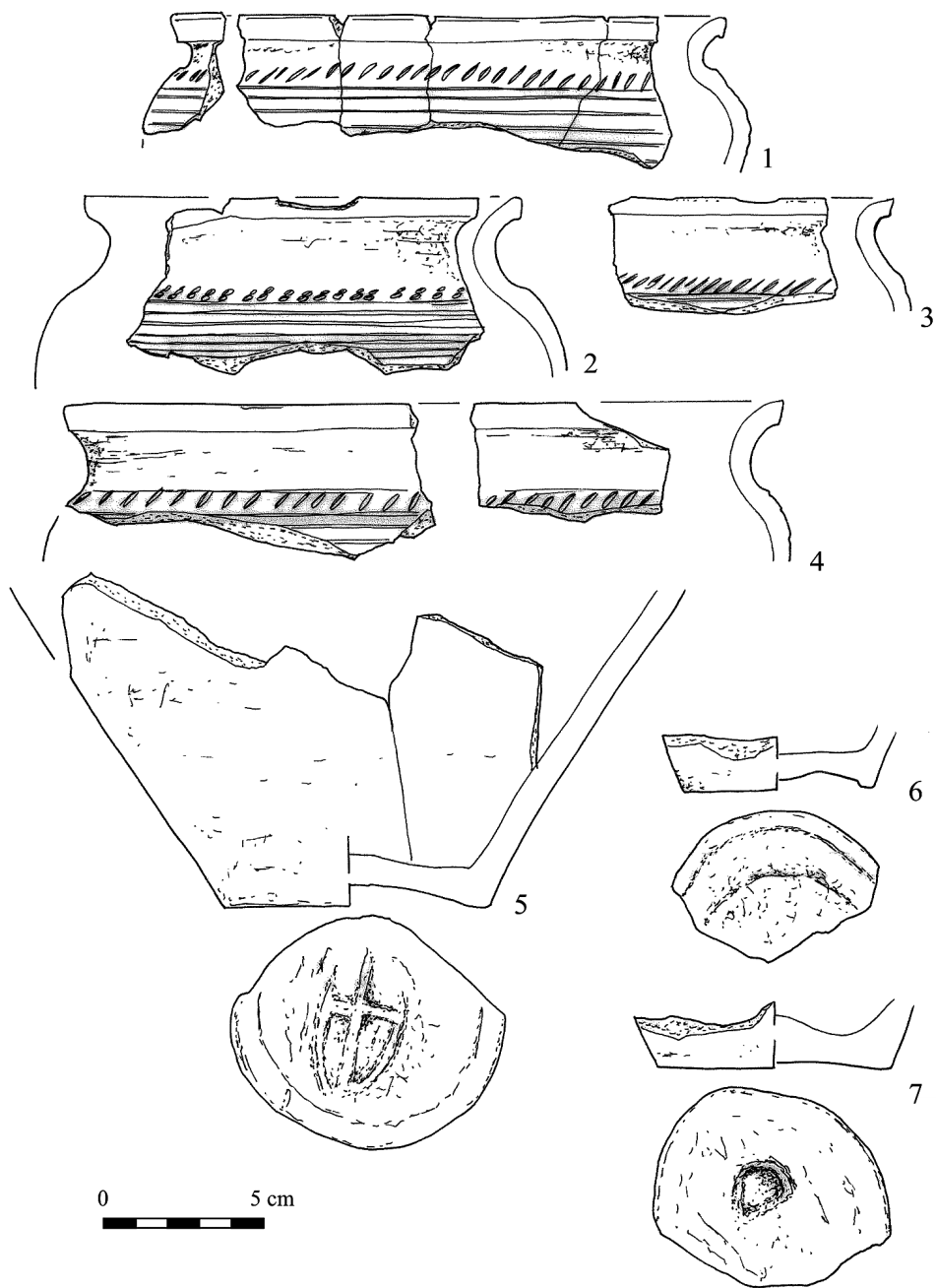
Fig. 4. Ujście 5, test pit I. Pottery vessels from mechanical layers III-V. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 5. Ujście, stan. 5, sondaż I. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych VII–XII. Rys. A. Zarzycka-Anioła

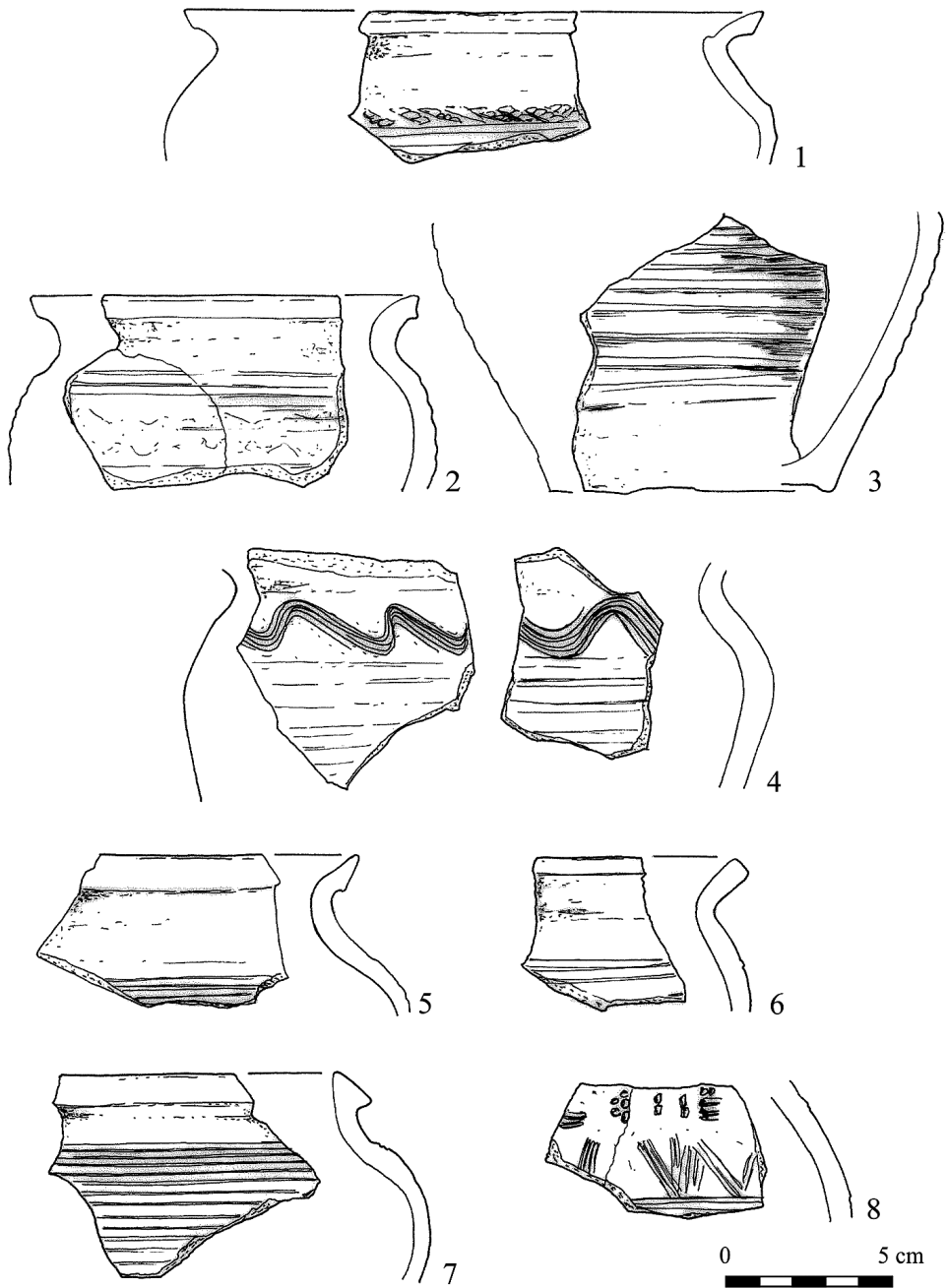
Fig. 5. Ujście 5, test pit I. Pottery vessels from mechanical layers VII–XII. Drawing by A. Zarzycka-Anioła





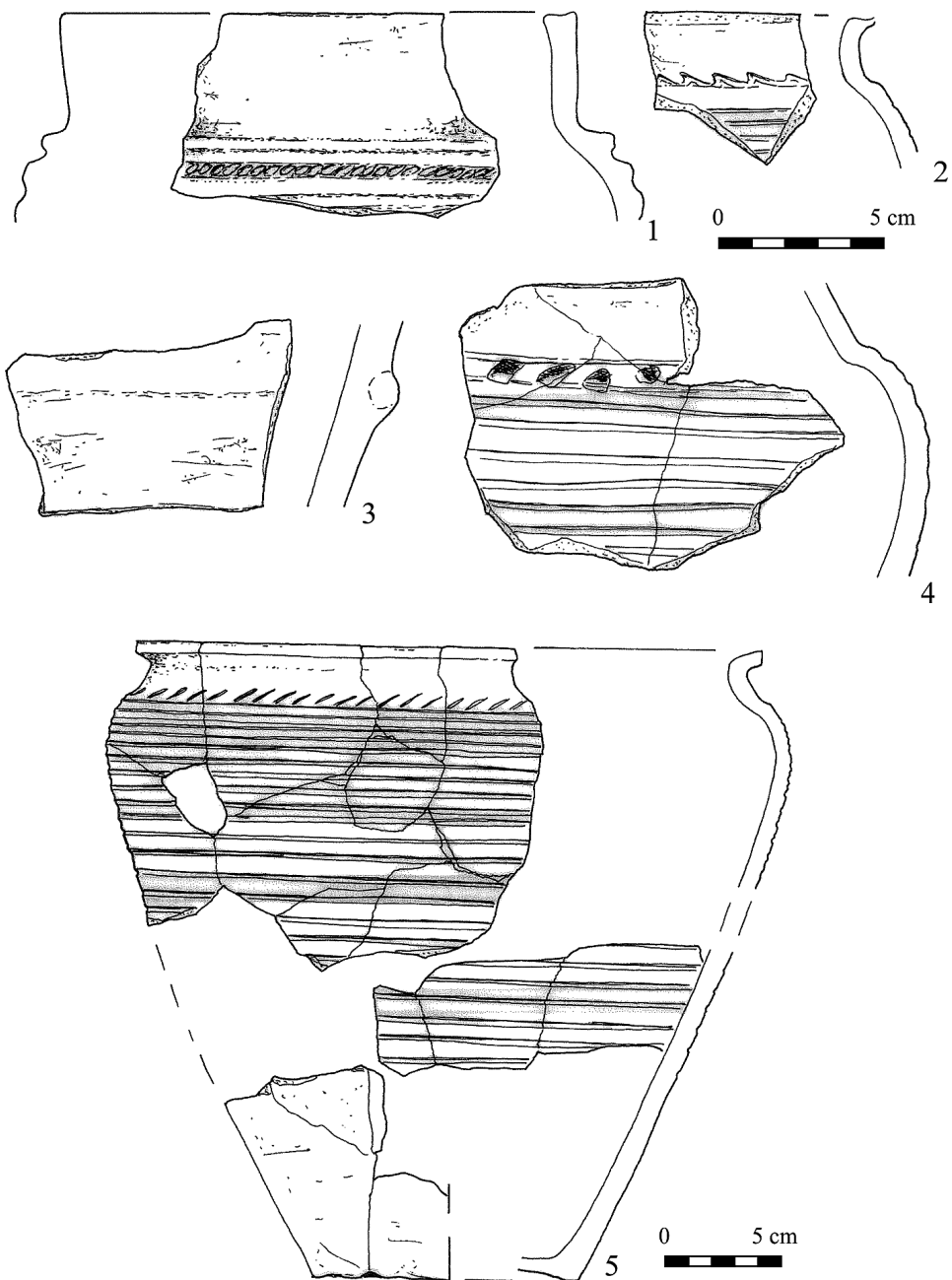
Ryc. 6. Ujście, stan. 5, sondaż I i II. Ceramika naczyniowa z warstwy mechanicznej II. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 6. Ujście 5, test pits I and II. Pottery vessels from mechanical layer II. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



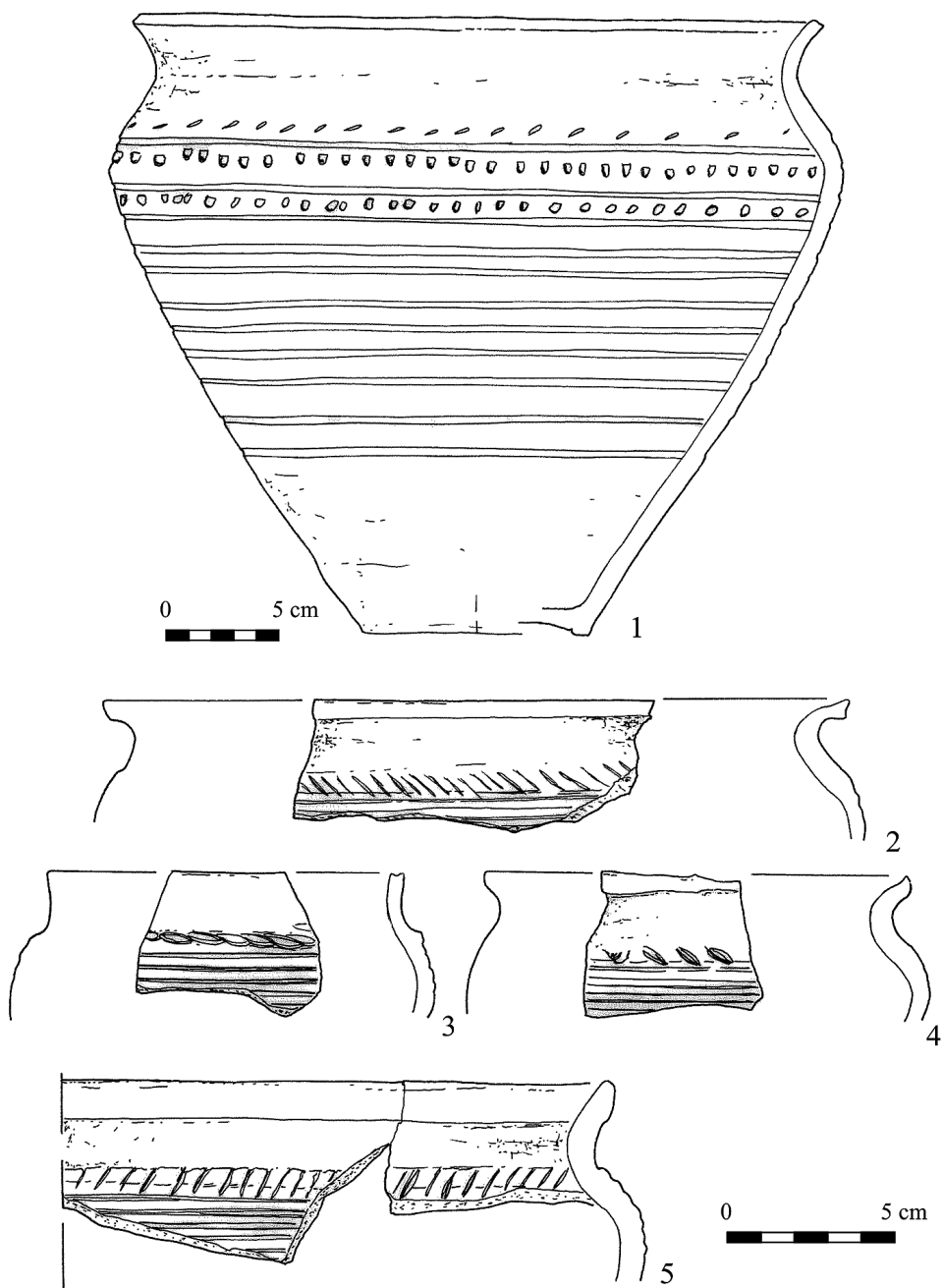
Ryc. 7. Ujście, stan. 5, sondaż II. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych IV-X. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 7. Ujście 5, test pit II. Pottery vessels from mechanical layers IV-X. Drawing by A. Zarzycka-Anioła

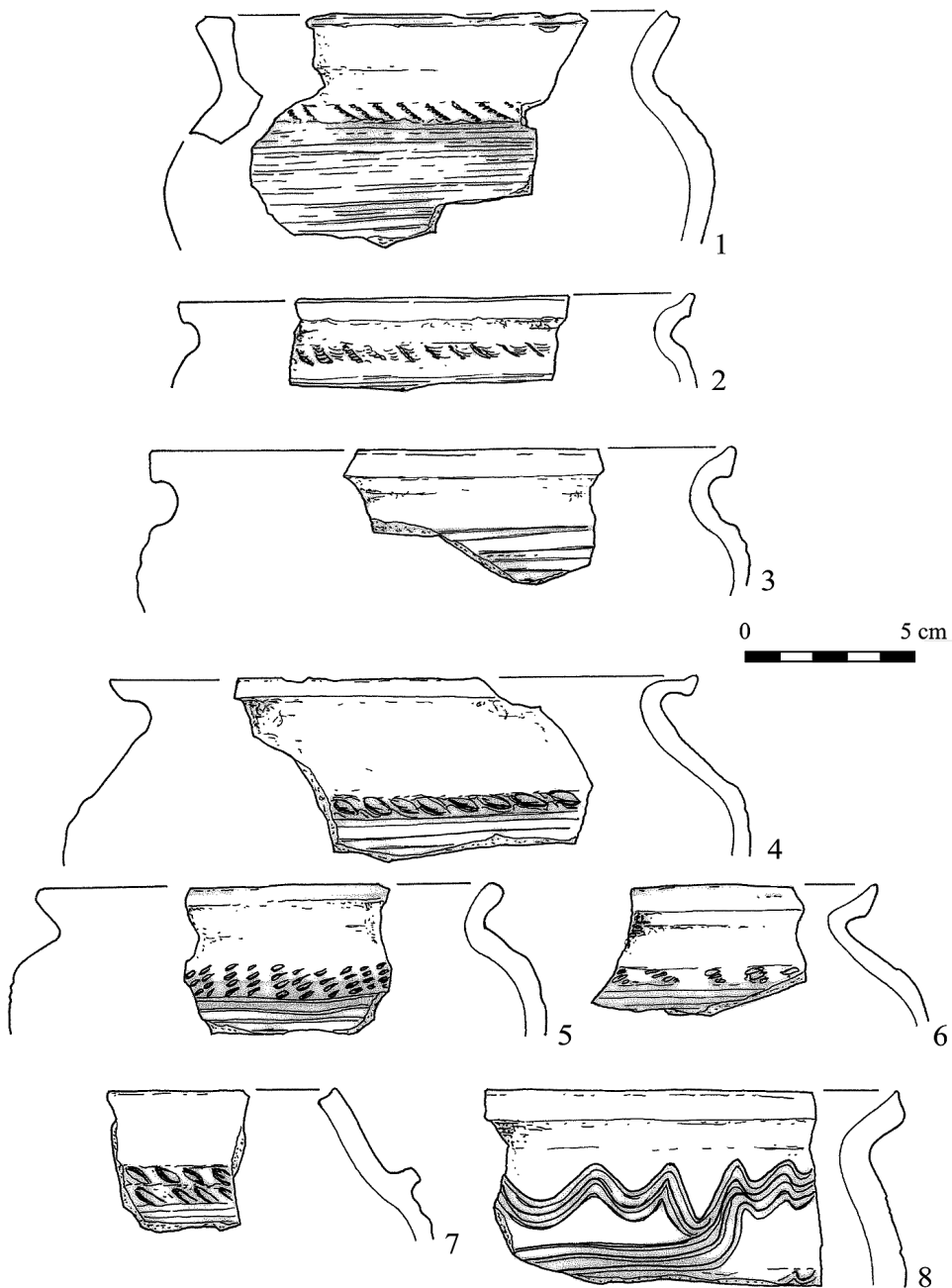


Ryc. 8. Ujście, stan. 5, sondaż III. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych IV–XII. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 8. Ujście 5, test pit III. Pottery vessels from mechanical layers IV–XII. Drawing by A. Zarzycka-Anioła

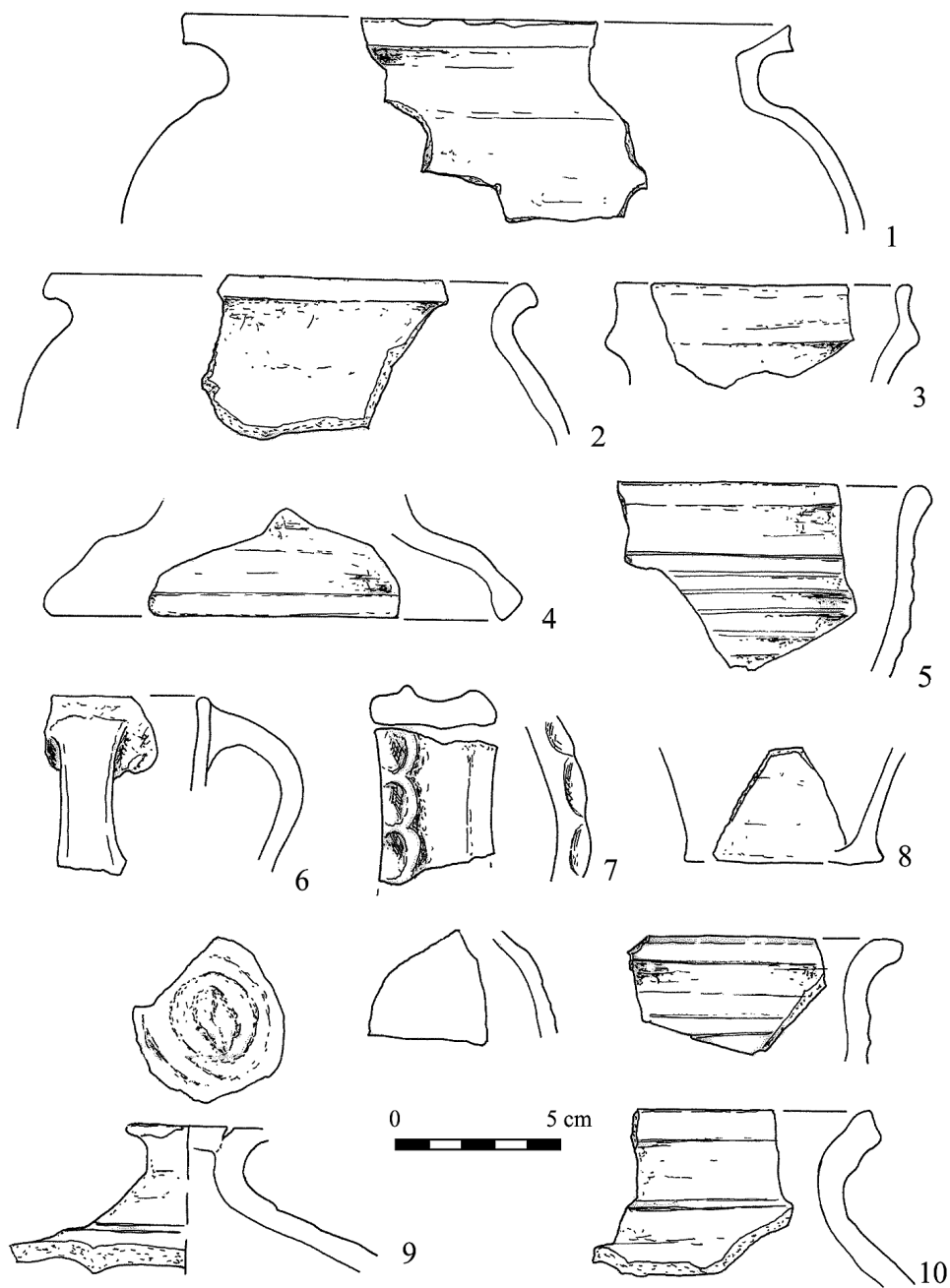


Ryc. 9. Ujście, stan. 5, sondaż III. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XII i XIII.  
 Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 9. Ujście 5, test pit III. Pottery vessels from mechanical layers XII and XIII. Drawing by  
 A. Zarzycka-Anioła



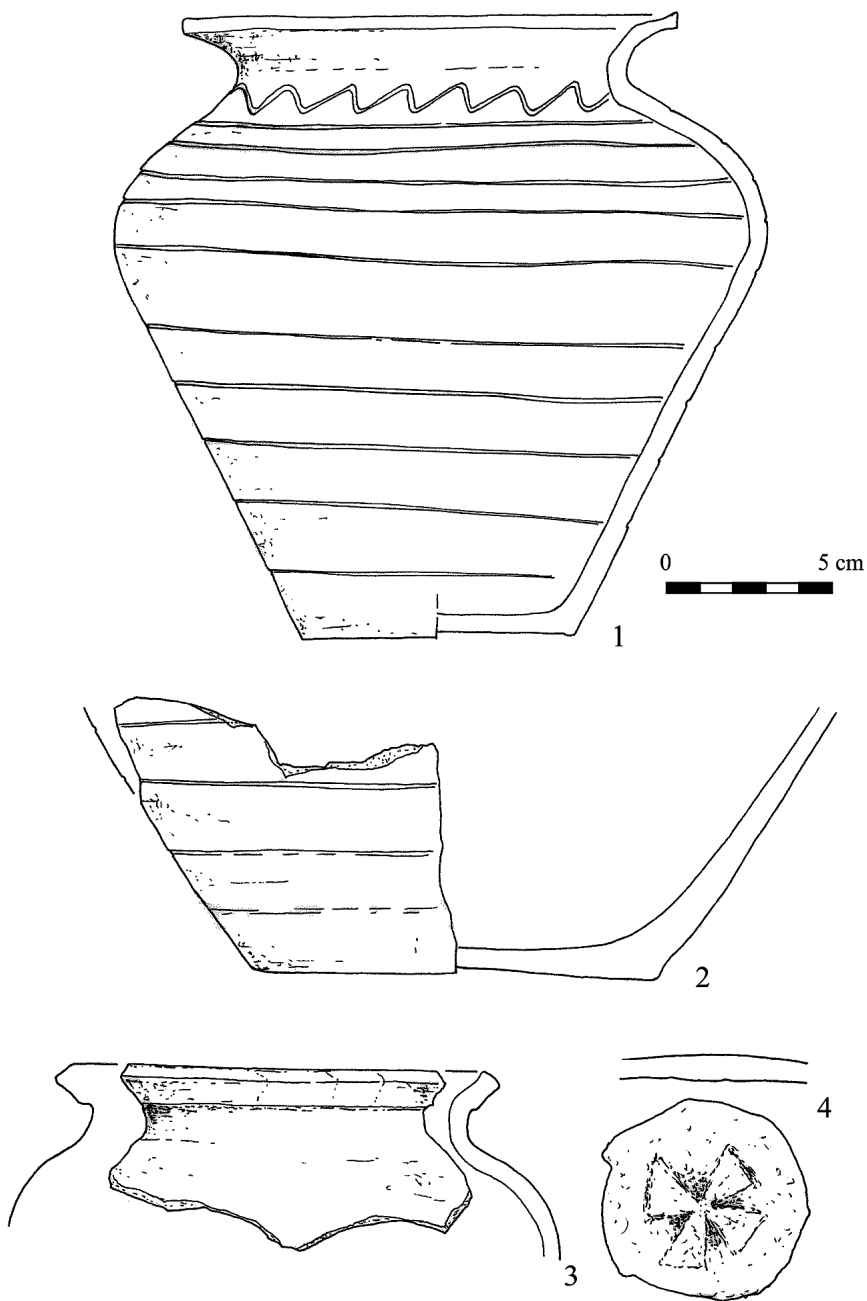
Ryc. 10. Ujście, stan. 5, sondaż III. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XIV–XVII.  
Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 10. Ujście 5, test pit III. Pottery vessels from mechanical layers XIV–XVII. Drawing by  
A. Zarzycka-Anioła



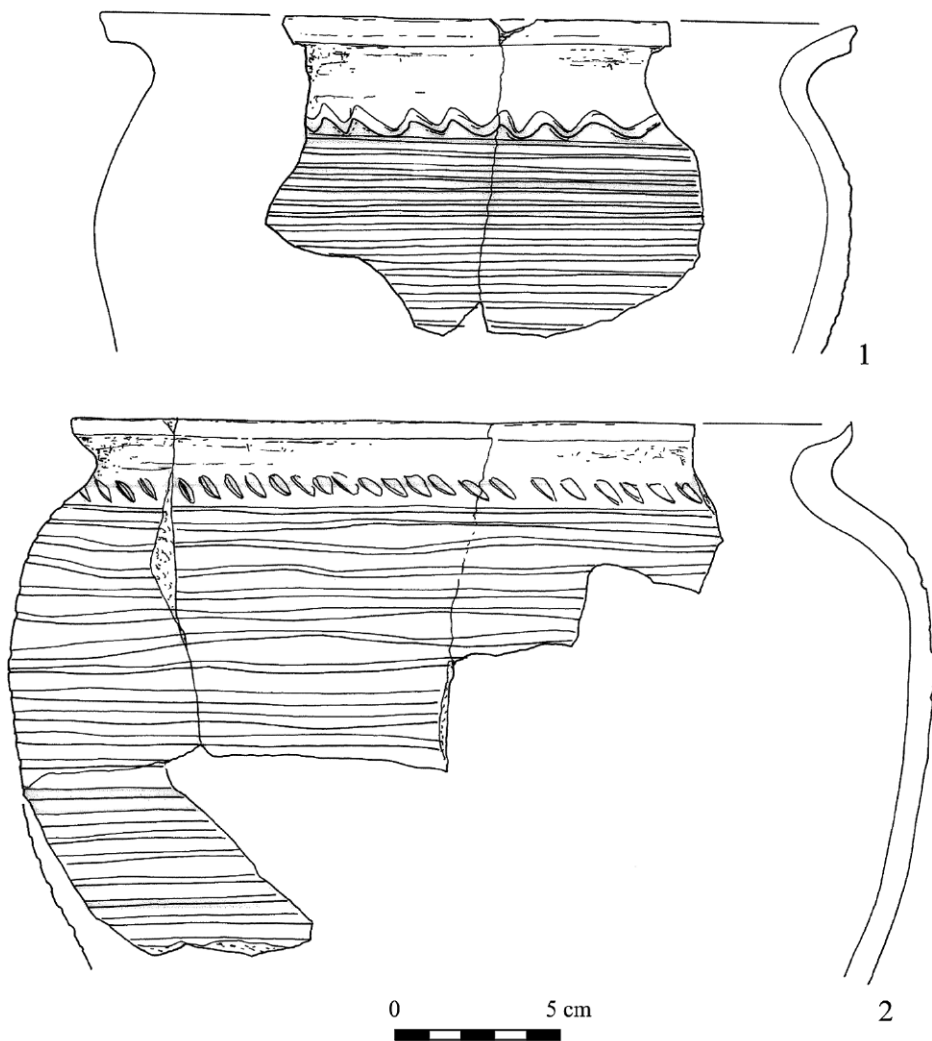
Ryc. 11. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych II–IV. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 11. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers II–IV. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 12. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych III–VII. Rys. A. Zarzycka-Anioła

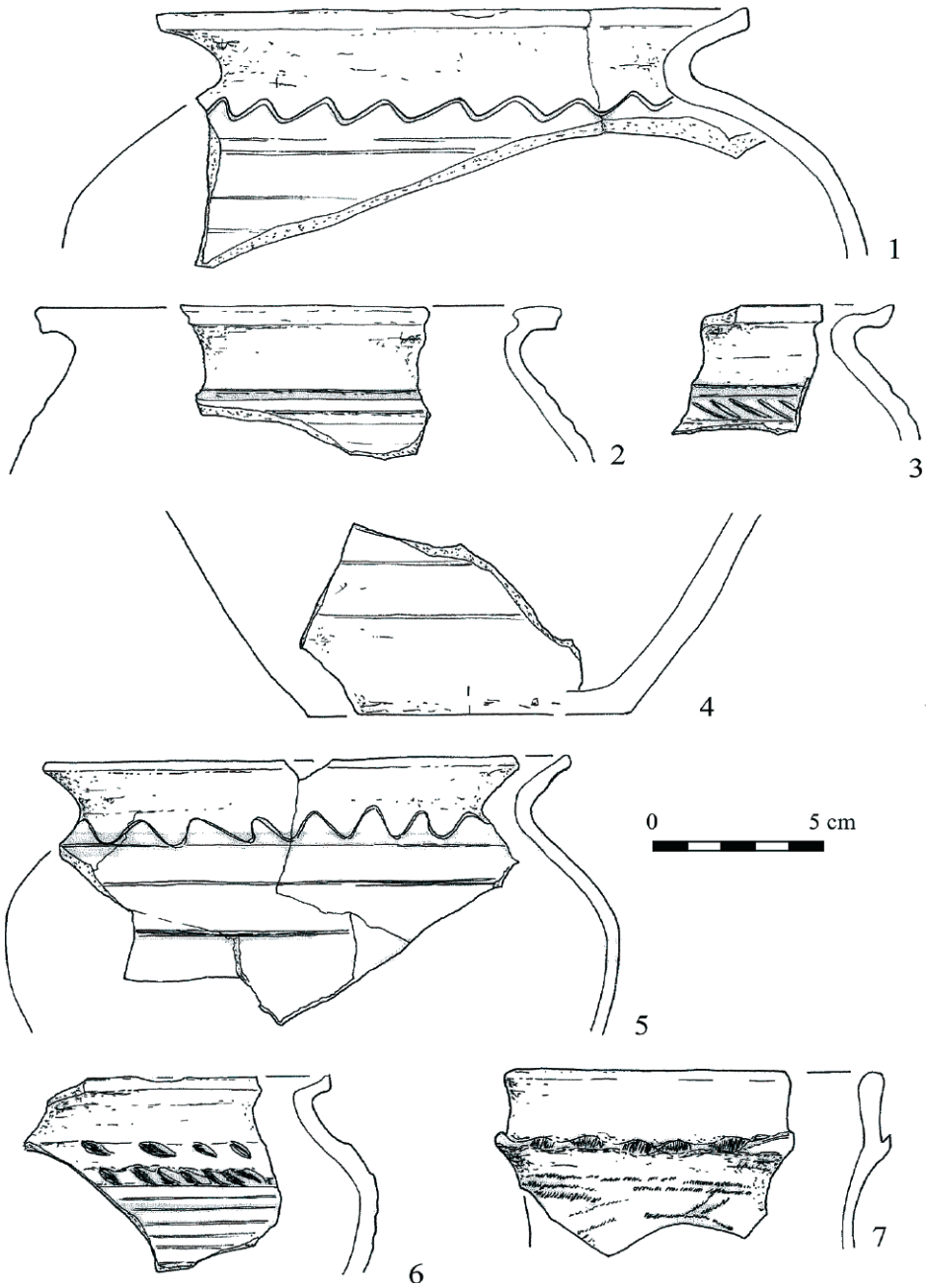
Fig. 12. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers III–VII. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 13. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych VI i VII. Rys. A. Zarzycka-Anioła

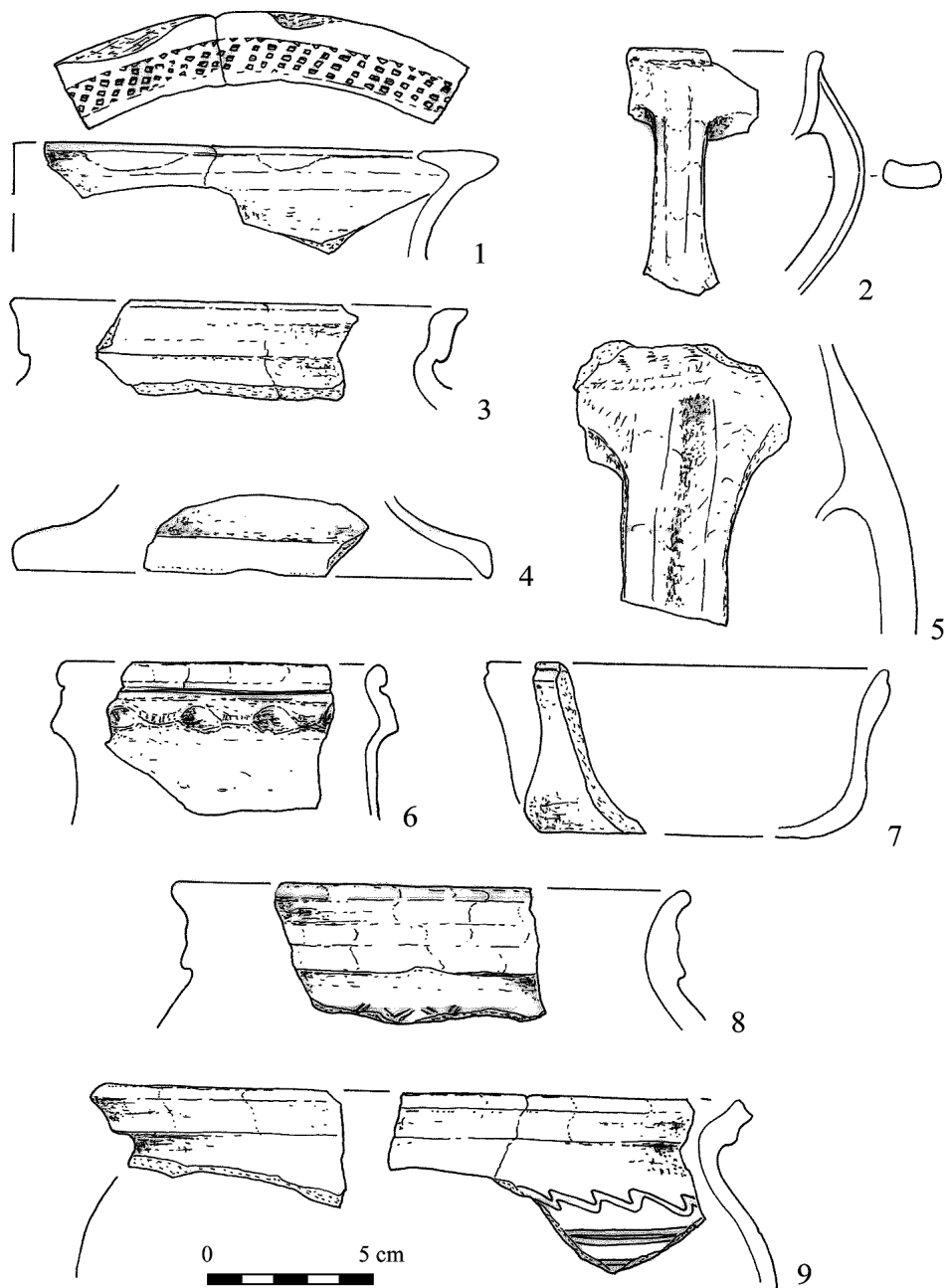
Fig. 13. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers VI and VII. Drawing by A. Zarzycka-Anioła





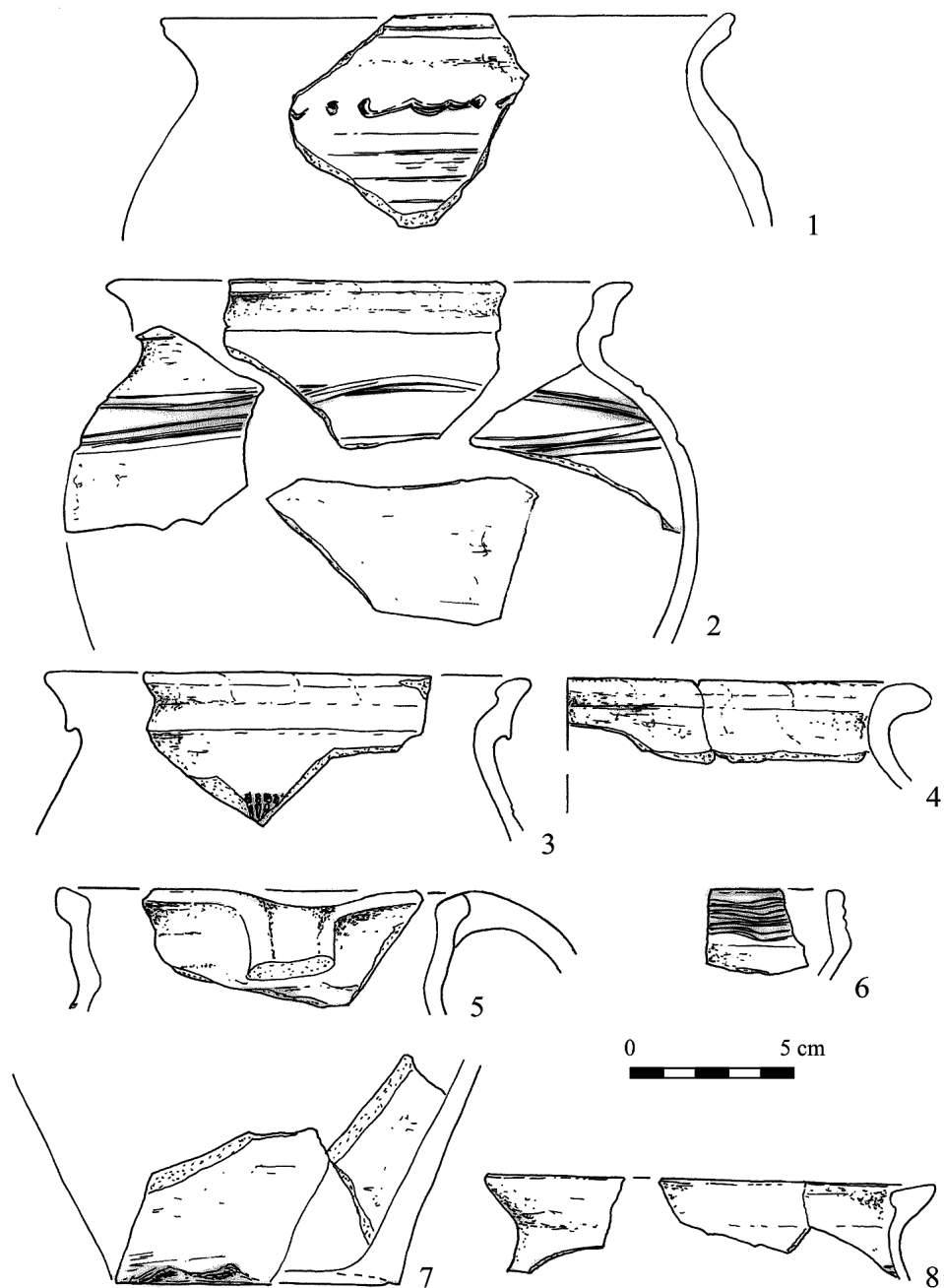
Ryc. 14. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych VI-IX. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 14. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers VI-IX. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



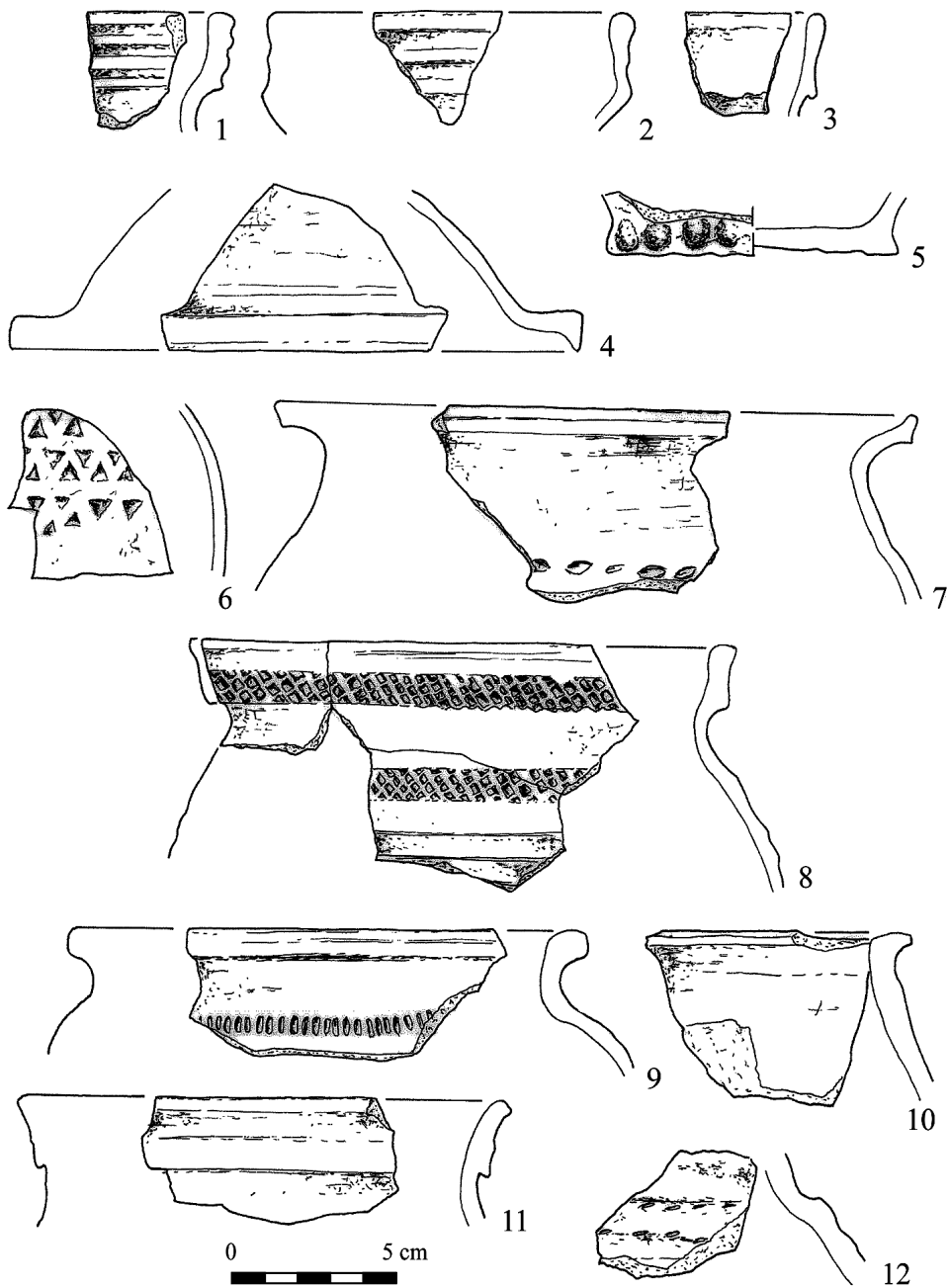
Ryc. 15. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych X i XI.  
Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 15. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers X and XI. Drawing by  
A. Zarzycka-Anioła



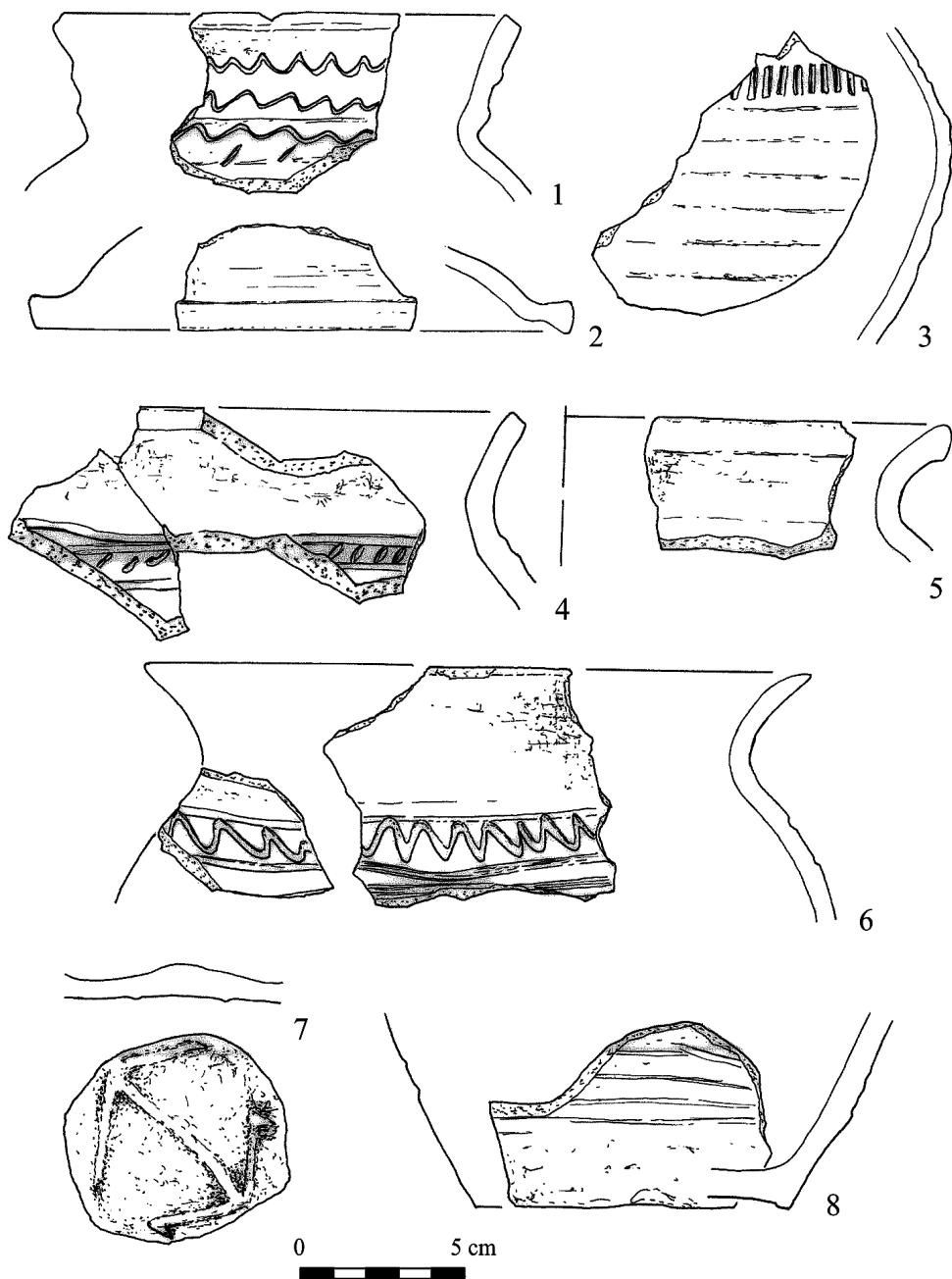
Ryc. 16. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych X–XIII. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 16. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers X–XIII. Drawing by A. Zarzycka-Anioła

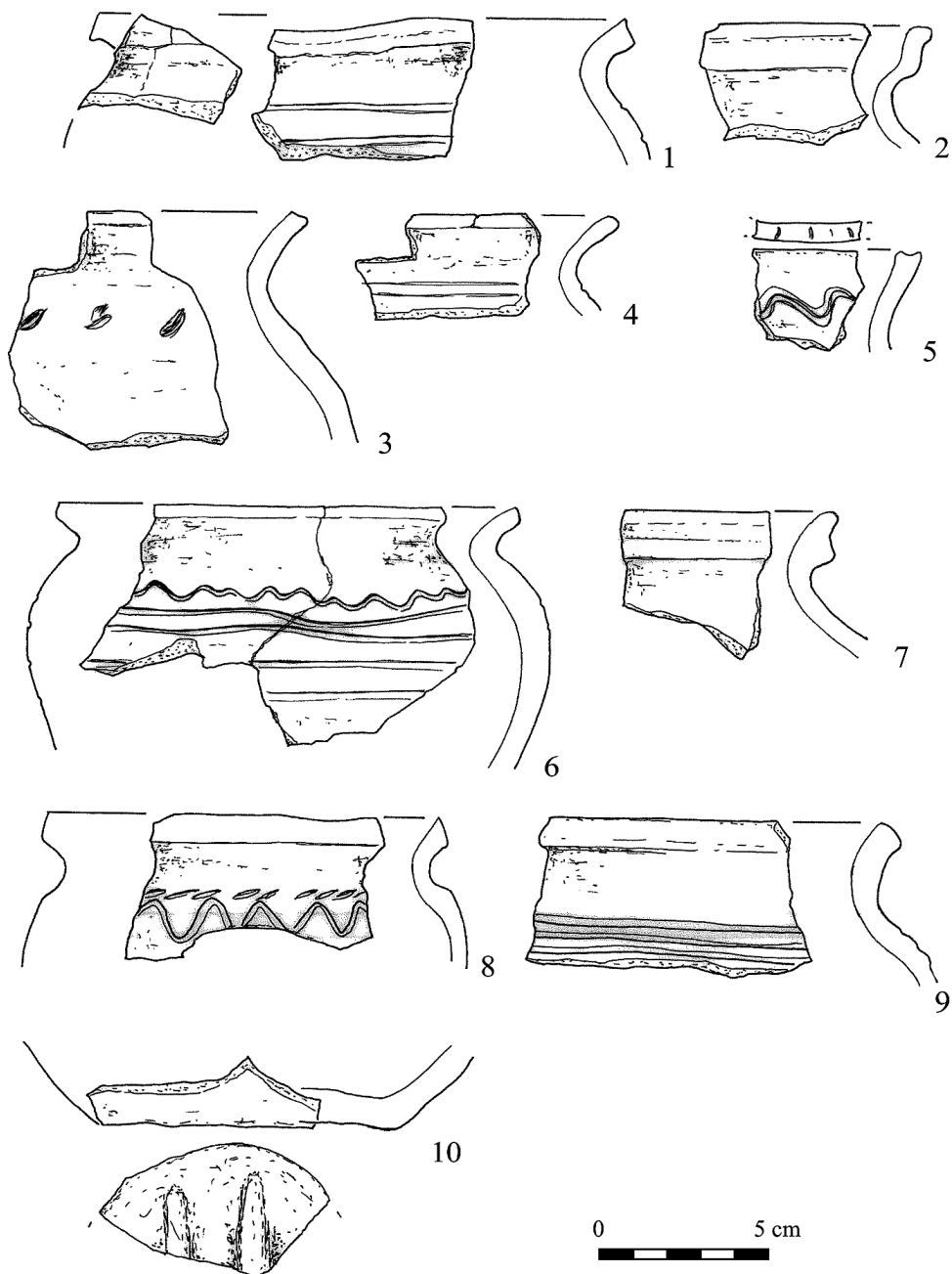


Ryc. 17. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XIV i XV.  
Rys. A. Zarzycka-Anioła

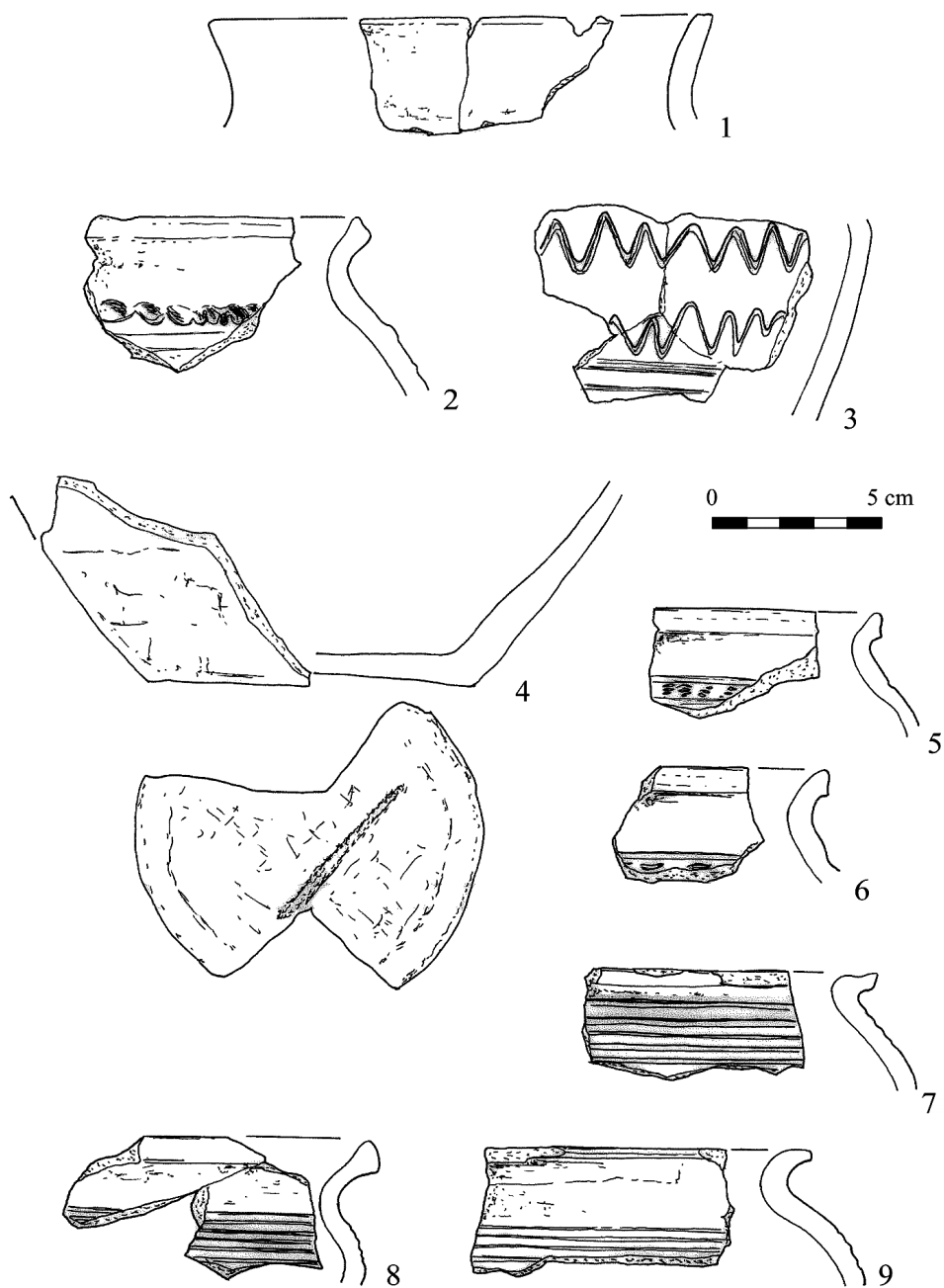
Fig. 17. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers XIV and XV. Drawing by  
A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 18. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XVI–XVIII.  
 Rys. A. Zarzycka-Aniola  
 Fig. 18. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers XVI–XVIII. Drawing by A. Zarzycka-Aniola

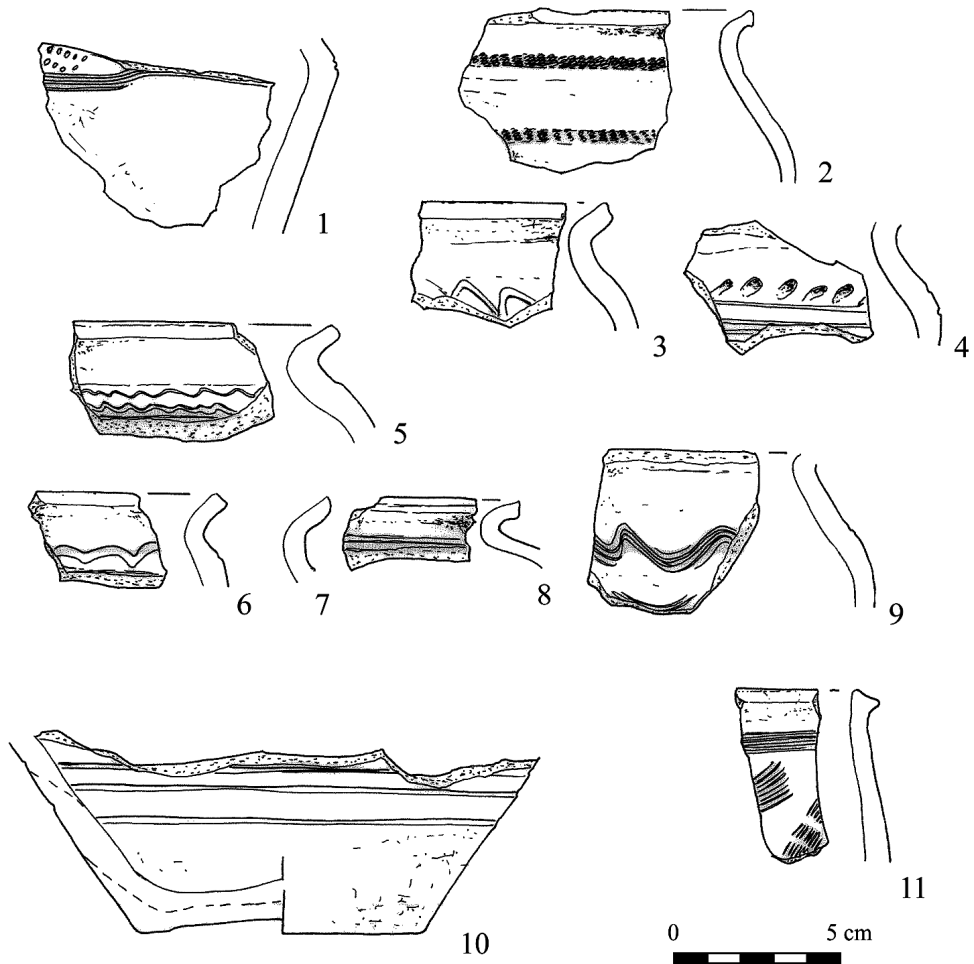


Ryc. 19. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XXII i XXIII.  
 Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 19. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers XXII and XXIII. Drawing by  
 A. Zarzycka-Anioła

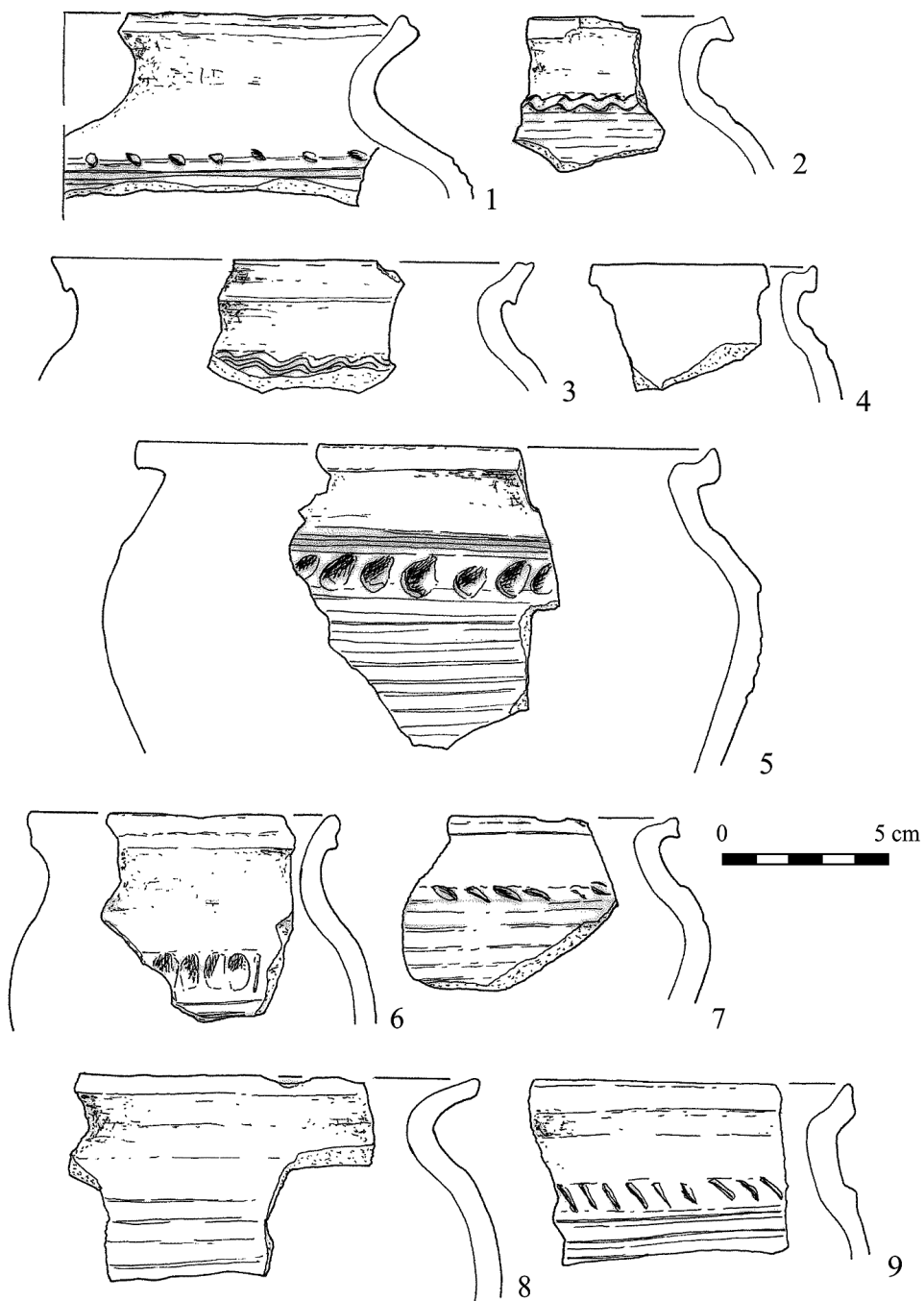


Ryc. 20. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XXIII–LV.  
 Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 20. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers XXIII–LV. Drawing by  
 A. Zarzycka-Anioła

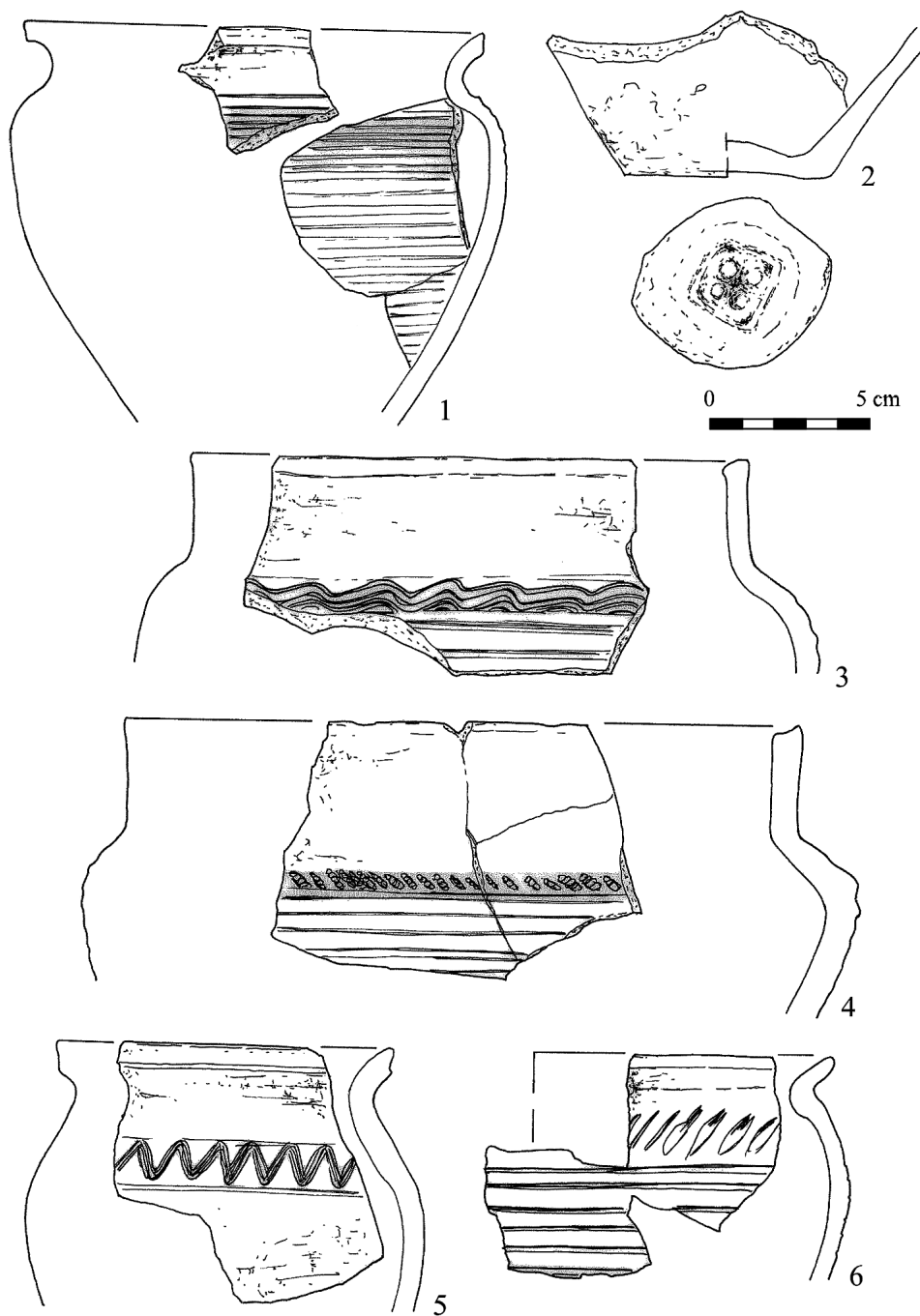




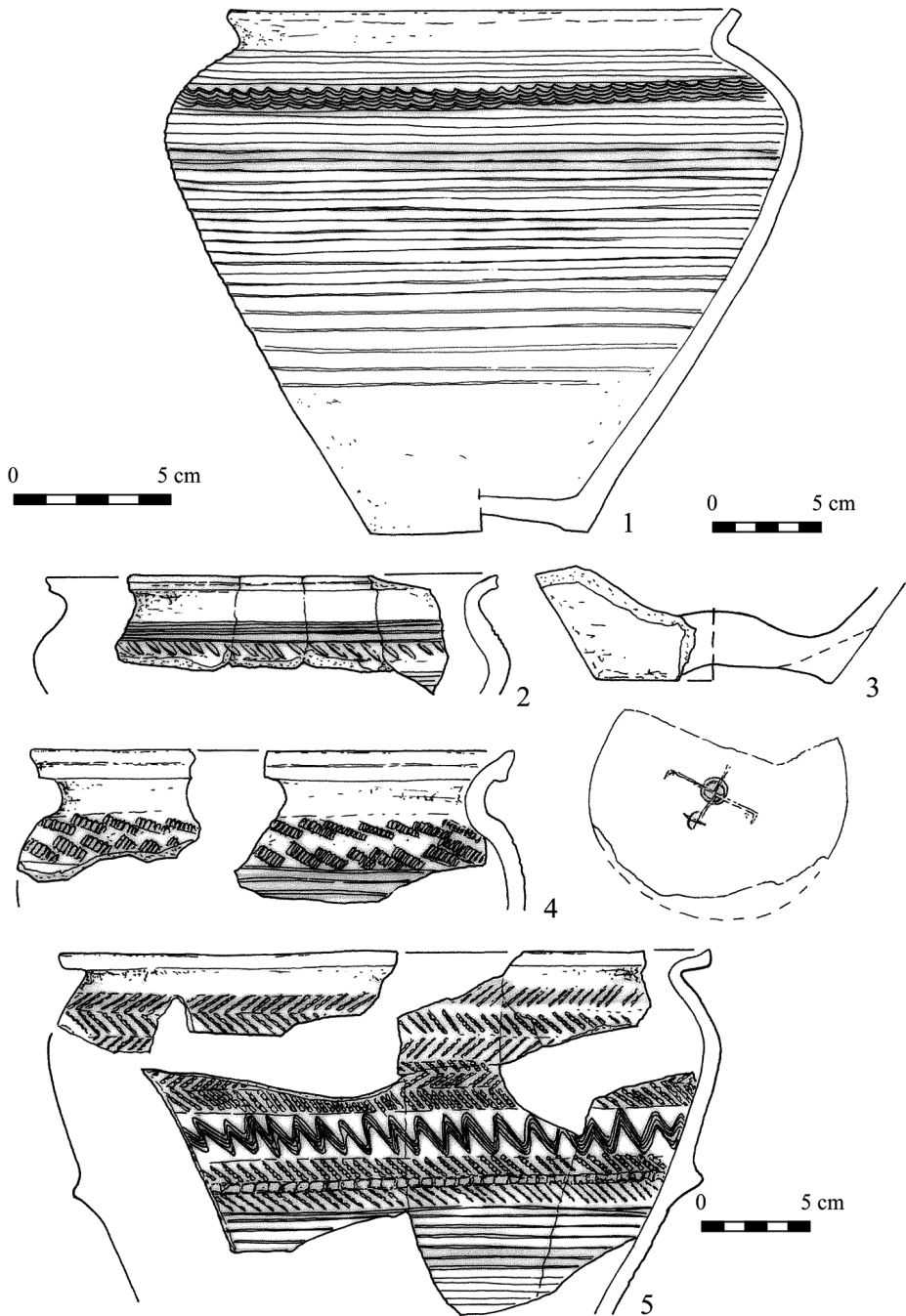
Ryc. 21. Ujście, stan. 5, sondaż IV. Ceramika naczyniowa z warstw mechanicznych XLII–XLIX.  
 Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 21. Ujście 5, test pit IV. Pottery vessels from mechanical layers XLII–XLIX. Drawing by  
 A. Zarzycka-Anioła



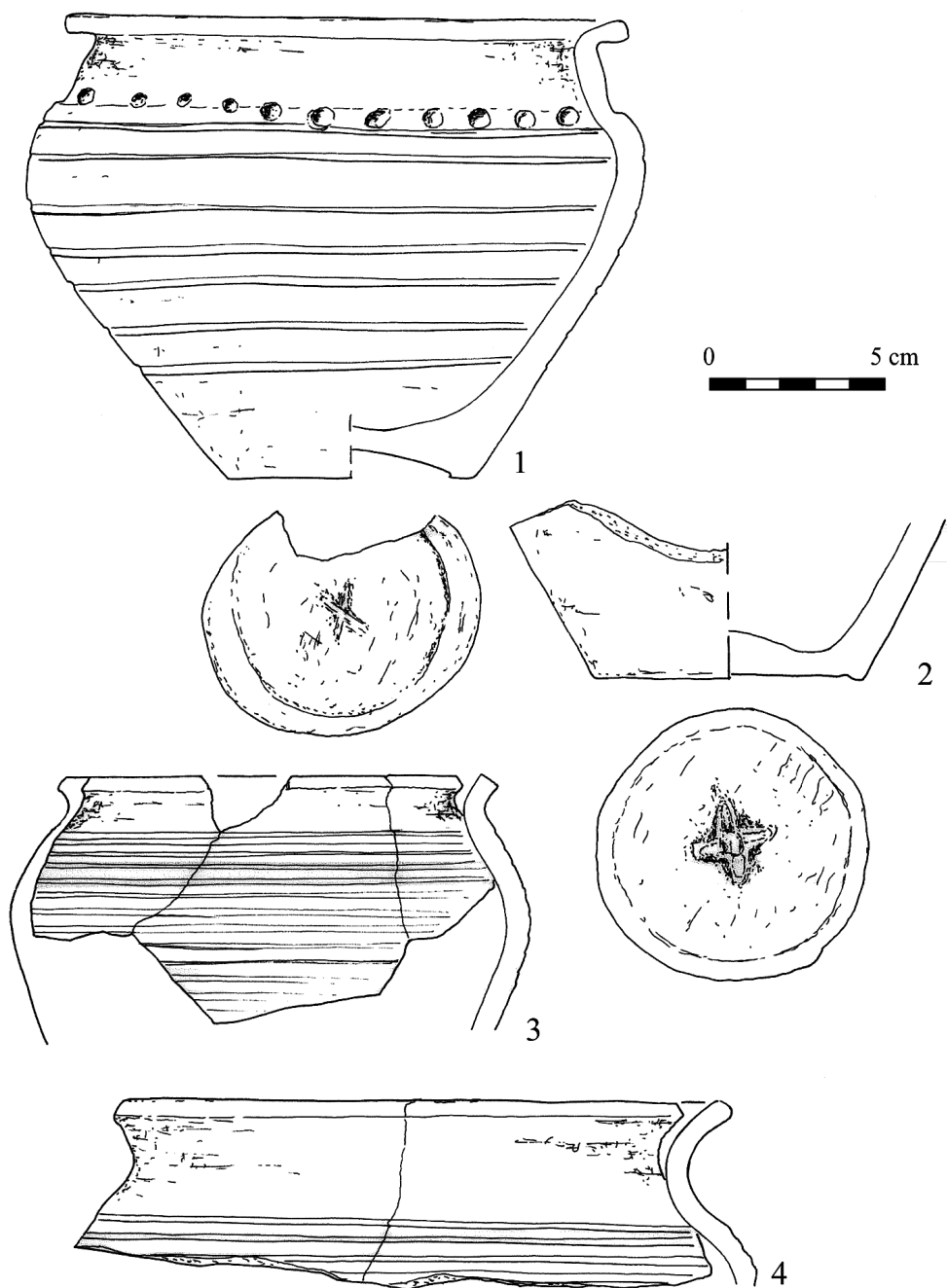
Ryc. 22. Ujście, stan. 5, wykop 105–125. Ceramika naczyniowa. Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 22. Ujście 5, trench 105–125. Pottery vessels. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 23. Ujście, stan. 5, wykop 120–130. Ceramika naczyniowa. Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 23. Ujście 5, trench 120–130. Pottery vessels. Drawing by A. Zarzycka-Anioła

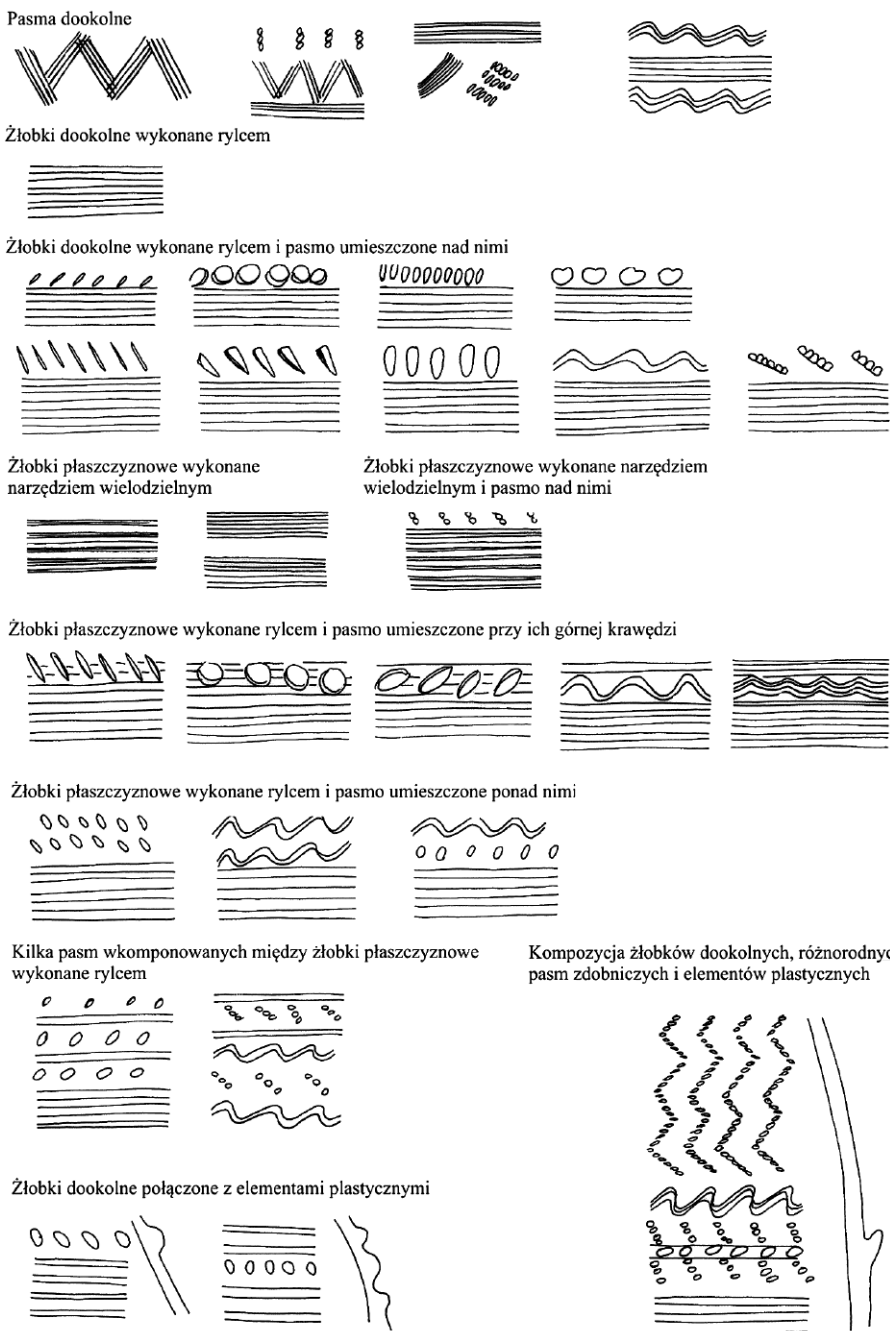


Ryc. 24. Ujście, stan. 5, wykop 130–145. Ceramika naczyniowa. Rys. A. Zarzycka-Anioła  
 Fig. 24. Ujście 5, trench 130–145. Pottery vessels. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 25. Ujście, stan. 5, wykop 150–145 i sondaż IV. Ceramika naczyniowa. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 25. Ujście 5, trench 150–145 and test pit IV. Pottery vessels. Drawing by A. Zarzycka-Anioła



Ryc. 26. Ujście, stan. 5. Zestawienie motywów zdobniczych występujących na ceramice naczyniowej. Rys. A. Zarzycka-Anioła

Fig. 26. Ujście 5. Pottery vessel ornaments. Drawing by A. Zarzycka-Anioła

## Bibliografia

### Źródła

Gall Anonim. *Kronika polska*. Przeł. R. Grodecki. Wrocław 2003.

### Literatura

- Chudziak W. 1991. *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki z dorzecza dolnej Drwęcy*. Toruń.
- Chudziak W., Błędowski P. 2017. Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w PawłóWKu – „wrota” do Pomorza Wschodniego. W: M. Fudziński, W. Świętosławski, W. Chudziak (red.), *Pradoliny pomorskich rzek. Kontakty kulturowe i handlowe społeczeństw w pradziejach i wczesnym średniowieczu*. Gdańsk, 315–325.
- Cnotliwy E., Leciejewicz L., Łosiński W. (red.) 1983. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Dworaczyk M., Kowalska A.B., Rulewicz M. 2003. *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wschodnia część suburbium*. Szczecin.
- Dymaczewska U. 1970. Ceramika wczesnośredniowieczna z Santoka, powiat Gorzów. *Slavia Antiqua* 16, 145–214.
- Dzieduszycki W. 1980. Przemiany w strukturze garncarstwa polskiego w 2. poł. XIII i w 1. poł. XIV w. *Archeologia Polski* 24/2, 363–379.
- Dzieduszycki W. 1982. *Wczesnomiejska ceramika kruszwicka w okresie od 2 połowy X w. do połowy XIV w.* Wrocław–Warszawa.
- Dzieduszycki W. 1991/1992. Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania powiązań Pomorza z Kujawami we wczesnym średniowieczu. *Slavia Antiqua* 33, 41–63.
- Dzieduszycki W. 1997. Garncarstwo polskie u progu późnego średniowiecza. Tradycje. Adaptacja nowych wzorów. Uwarunkowania społeczno-kulturowe. *Archaeologia Historica Polona* 5, 153–161.
- Hensel W., Hilczer-Kurnatowska Z., Łosińska A. 1995. *Studia i materiały do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej* 7. Poznań–Toruń.
- Hensel W., Niesiołowska A., Żak J. 1959. Badania na placu katedralnym w 1938 r. W: *Poznań we wczesnym średniowieczu* 1, 13–57.
- Kostrzewski J. (red.) 1939. *Gniezno w zaraniu dziejów (od VIII do XIII wieku) w świetle wykopalisk*. Poznań.
- Kruppé J. 1981. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław. *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej* 53.
- Leciejewicz L. 1956. Badania na terenie osady i grodu wczesnośredniowiecznego w Ujściu. *Sprawozdania Archeologiczne* 2, 140–149.
- Leciejewicz L. 1961. *Ujście we wczesnym średniowieczu*. Wrocław.
- Łastowiecki M. 1977. *Próba systematyki ceramiki wczesnośredniowiecznej i średniowiecznej*. W: W. Błaszczyk (red.), *Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych. Materiały z ogólnopolskiego sympozjum, 18–19 października 1973*, 183–191.



- Malinowska M. 1961. Badania na stanowisku Ostrów Tumski 17 w Poznaniu w latach 1953–1954. W: W. Hensel (red.), *Poznań we wczesnym średniowieczu* 3. Poznań, 7–95.
- Naumowiczówna E. 1963. Ujście nad Notecią – gród na pograniczu wielkopolsko-pomorskim. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 14, 212–217.
- Pawlak P. 2007. Ceramika naczyniowa. W: P. Pawlak, E. Kozyra-Pawlak (red.), *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*. Poznań, 61–161.
- Rębkowski M. 1995. *Średniowieczna ceramika lokacyjnego miasta w Kołobrzegu*. Kołobrzeg.
- Rębkowski M. 1996. Ceramika. W: M. Rębkowski (red.), *Archeologia średniowiecznego Kołobrzegu* 1. Kołobrzeg, 221–229.
- Rzeźnik P. 1995. *Ceramika naczyniowa z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu w X–XI wieku*. Wrocław.
- Rzeźnik P. 1998. Przemiany wytwórczości garncarskiej średniowiecznego Wrocławia w czasie wielkiej reformy miejskiej. W: K. Wachowski (red.), *Kultura średniowiecznego Śląska i Czech. „Rewolucja” XIII wieku*. Wrocław, 121–153.
- Schuldt E. 1956. *Die slawische Keramik in Mecklenburg*. Berlin.
- Starski M. 2009a. Uwagi o późnośredniowiecznej wytwórczości garncarskiej na Pomorzu Gdańskim. *Archeologia Historia Polona* 18, 75–95.
- Starski M. 2009b. Późnośredniowieczne naczynia gliniane z zamku w Pucku. *Studia i Materiały Archeologiczne* 14, 198–284.
- Sulkowska-Tuszyńska K. 1997. *Średniowieczne naczynia ceramiczne z klasztoru norbertanek w Strzelnie*. Toruń.
- Wielgosz Z. 2006. *Pogranicze wielkopolsko-zachodniopomorskie we wczesnym średniowieczu. Krajobraz naturalny i struktury osadnicze*. Poznań.
- Zamelska-Monczak K. 2015. Ceramika naczyniowa z faz wczesnośredniowiecznych – podsumowanie. W: S. Kurnatowski (red.), *Międzyrzecz. Gród i zamek w wiekach IX–XI. Wyniki prac wykopaliskowych z lat 1954–1961*. Warszawa, 276–286. *Origines Polonorum* 8.

## Pottery vessels from medieval and early modern period found during rescue excavation at Ujście in 2008

### Summary

The rescue excavation conducted in 2008 at the Old Town (site 5) and at Rybacka Street yielded the assemblage of 6,400 potshards. The layers discovered were linked to the former stronghold and city. The samples of numerous layers from wooden structures were taken for dendrochronological analysis, setting the timeframe from the second half of 10<sup>th</sup> century to the 16<sup>th</sup> century. The rescue nature of the excavation imposed some limitation on the analysis of the assemblage of pottery vessels since the exploration was carried out using mechanical layers, resulting from linking the archaeological and development works. The state of preservation of the vessels was varied – from small fragments of rims and bases, to forms that have been reconstructed. The assemblage comprised of fragments of early medieval, late medieval and early modern vessels.

Vessels completely thrown on a potter's wheel constituted the major part of the assemblage of traditional early medieval pottery (97%); the rest were partly formed on a wheel. Among the latter group, the *Menkendorf* type and one fragment of the Kędrzyno-Bardy type pot, characteristic of the older phases of the Early Middle Ages in Western Pomerania, have been identified. In the assemblages of the vessels from the 11<sup>th</sup>-century levels, the most common decoration was covering the entire vessel with just grooves running around the body, without any additional stripes. Such simple arrangements of the ornament, limited mainly to the grooves, are a characteristic feature of the vessels completely wheel-thrown, produced under the influence of patterns from Western Pomerania.

An important indicator of the changes taking place in the pottery at the turn of the Early and Late Middle Ages is the appearance of vessels fired in a reducing atmosphere. In Ujście, in the first stage of changes – in the levels dated from the end of the 13<sup>th</sup> to the first half of the 14<sup>th</sup> century – greyware did not dominate and traditional pottery was commonly used. The situation changed rapidly in the second half of the 14<sup>th</sup> century as there was a sharp increase in the number of vessels fired in a reducing atmosphere (75%).

The assemblage of the pottery vessels associated with the early modern period consisted of about 1,200 fragments. The shards of 59 vessels from trench IV were chosen for the more detailed analysis since its stratigraphy was clear and had not been disturbed by younger pits. The most numerous group consisted of vessels made of ferruginous clays and fired in an oxidising atmosphere. The second largest group of vessels included containers fired in an oxidising atmosphere, with glazed-surface which covered the vessels to different extend: only inside, on the outer wall or on both sides. These vessels also varied in terms of the colour of the glaze. In addition, there were objects belonging to the group of semi-maiolica vessels. Due to the high fragmentation of the material it was difficult to identify vessel forms.

dr Kinga Zamelska-Monczak  
Ośrodek Studiów Pradziejowych i Średniowiecznych IAE PAN  
kinga.zamelska@iaepan.poznan.pl  
orcid.org/0000-0002-5752-1451